

Bezpieczna turystyka edukacyjna dzieci i młodzieży

Poradnik dobrych praktyk
w organizacji turystyki edukacyjnej

Materiał szkoleniowy

opracowany w ramach realizacji:

Zadania publicznego pn. „**Bezpieczna turystyka edukacyjna dzieci i młodzieży – standardy, kompetencje i odpowiedzialność w organizacji wyjazdów szkolnych**”

dofinansowanego ze środków Ministerstwa Sportu i Turystyki zgodnie z zawartą umową nr 2026.0023/5116/UDOT/DT/BP/IC z dnia 21 kwietnia 2026 r.

Jakub Jędrzejak

Gdań 2026 r.

Spis treści

Słowo wstępne	4
Rozdział 1. Wycieczka jako część kształcenia, wychowania i opieki	5
Zanim wybierzemy miejsce	5
Wycieczka nie jest przerwą w pracy szkoły	5
Uczenie się poza klasą	6
Wycieczka – sekwencja zmieniających się środowisk	7
Od przestrzeni do miejsca pedagogicznego	8
Nocleg jako załączek czasowego środowiska wychowawczego	9
Wskazówki praktyczne dla nauczyciela	10
Rozdział 2. Poznaj klasę, ustal cele – wycieczka jako szansa włączenia	11
Najpierw uczniowie	11
Co trzeba rozpoznać w klasie?	11
Od profilu klasy do celów wycieczki	13
Głos uczniów w granicach odpowiedzialności dorosłych	14
Rodzice jako partnerzy konsultacji	15
Wskazówki praktyczne dla nauczyciela	17
Rozdział 3. Od celów do programu i karty wycieczki	18
Z celami w drogę	18
Od poszukiwania miejsc do programu z sensem	19
Od atrakcji do karty wycieczki	22
Wskazówki praktyczne dla nauczyciela	24
Rozdział 4. Bezpieczna droga ucznia od zbiórki do powrotu	25
Bezpieczeństwo oczami dziecka	25
Cztery pytania na każdym etapie drogi	26
Mapa bezpiecznej wycieczki	27
Dorośli wokół ucznia	29
Prawne i organizacyjne minimum	30
Wskazówki praktyczne dla nauczyciela	32
Rozdział 5. Przygotować, przeprowadzić, podsumować	33
Wycieczka jako proces	33
Przed wyjazdem – przygotowanie uczniów do doświadczenia	34
W trakcie wycieczki – nauczyciel jest obecny	36
Po powrocie – uporządkowanie doświadczenia i zamknięcie procesu	38
Wskazówki praktyczne dla nauczyciela	40
Na zakończenie	41
Bibliografia	42
Spis tabel	45

Słowo wstępne

Szanowni Państwo,

oddaję w Państwa ręce Poradnik dobrych praktyk w organizacji turystyki edukacyjnej, przygotowany w ramach projektu „Bezpieczna turystyka edukacyjna dzieci i młodzieży – standardy, kompetencje i odpowiedzialność w organizacji wyjazdów szkolnych”, realizowanego przez Stowarzyszenie Aktywni na rzecz Bezpiecznego Wypoczynku. Publikacja powstała jako materiał szkoleniowy wspierający nauczycieli, wychowawców, dyrektorów szkół oraz inne osoby uczestniczące w przygotowywaniu i prowadzeniu wyjazdów dzieci i młodzieży.

Centralne miejsce w poradniku zajmuje perspektywa dziecka, ponieważ nawet najlepiej opracowany program, prawidłowo przygotowana dokumentacja i atrakcyjnie dobrane miejsca nabierają pedagogicznego znaczenia dopiero w doświadczeniu konkretnego ucznia. Za inspirację do przyjęcia takiego sposobu myślenia serdecznie dziękuję Pani prof. dr hab. Ewie Jarosz, która zaproponowała, aby spojrzeć na wycieczkę jako na sekwencję zmieniających się miniśrodowisk – od pierwszej zapowiedzi wyjazdu aż po przekazanie dziecka rodzicom i wspólne uporządkowanie przeżytych doświadczeń. Przy opracowywaniu publikacji korzystałem również z własnych doświadczeń oraz konsultacji z kierownikami wypoczynku, nauczycielami, organizatorami turystyki, przewodnikami, kierowcami, a także osobami odpowiedzialnymi za funkcjonowanie obiektów noclegowych, gastronomicznych i atrakcji turystycznych, którym dziękuję za przekazane uwagi i praktyczną wiedzę, pomagającą połączyć pedagogiczną perspektywę z rzeczywistymi warunkami organizowania wyjazdów. W ten sposób powstał układ pięciu rozdziałów prowadzących czytelnika przez cały proces organizacji wycieczki: od rozpoznania jej edukacyjnego, wychowawczego i opiekuńczego potencjału, poprzez poznanie klasy, sformułowanie celów, wybór miejsc i budowę programu, aż po przygotowanie mapy bezpieczeństwa, realizację podróży oraz jej podsumowanie. Przyjęta konstrukcja pozwala połączyć dokumenty wymagane przez szkołę z pytaniami o potrzeby uczniów, ich udział, samodzielność, relacje i sposób doświadczania kolejnych miejsc.

Przedstawione propozycje zostały oparte na literaturze naukowej i metodycznej, wynikach badań, przepisach prawa, normach oraz orzecznictwie, a towarzysząca tekstowi bibliografia umożliwia pogłębienie wybranych zagadnień i samodzielne dotarcie do źródeł. Publikacja pozostaje zarazem materiałem szkoleniowym i otwartym katalogiem dobrych praktyk, które należy rozwijać oraz dostosowywać do wieku uczniów, profilu klasy, charakteru podróży i warunków obowiązujących w danej szkole.

Zachęcam Państwa do dzielenia się spostrzeżeniami i własnymi doświadczeniami zarówno podczas ogólnopolskiego cyklu konferencji poświęconych szkolnej turystyce edukacyjnej, jak i po zakończeniu projektu, poprzez kontakt ze Stowarzyszeniem Aktywni na Rzecz Bezpiecznego Wypoczynku. Doświadczenia każdej szkoły mogą uzupełniać zaproponowane rozwiązania i pomagać w coraz lepszym przygotowywaniu podróży, które pozostaną dla uczniów bezpiecznym, wartościowym i wspólnie przeżywanym doświadczeniem.

Rozdział 1. Wycieczka jako część kształcenia, wychowania i opieki

Zanim wybierzemy miejsce

Dla ucznia wycieczka zaczyna się zwykle wcześniej niż w chwili wejścia do autokaru. Mogą rozpocząć ją m.in. zapowiedź samego wyjazdu, pytania o miejsce docelowe i program, przygotowywanie potrzebnych rzeczy, a czasem także niepewność, swoista mieszanina ciekawości i obaw skoncentrowanych wokół istotnych dla ucznia pytań, takich jak np.: z kim będę siedzieć w autokarze, z kim będę dzielić pokój, czy poradzę sobie podczas warsztatów, czy będę czuć się częścią grupy. Z punktu widzenia dziecka wycieczka nie jest więc jedynie zmianą miejsca prowadzenia lekcji, ale zapowiedzianą i oczekiwaną transformacją codziennego porządku. Opuszczając znane sobie środowisko szkoły i domu, uczeń wchodzi w sekwencję miejsc i sytuacji zaprojektowanych przez dorosłych. Dlatego zanim nauczyciel wybierze miejsce podróży, obiekt noclegowy czy atrakcje, powinien najpierw odpowiedzieć na dwa pytania, pozwalające połączyć pedagogiczny sens wyjazdu z perspektywą jego przyszłych uczestników (Bennett, 2018; DeWitt i Storksdieck, 2008):

1. Dla kogo organizuję tę wycieczkę?
2. Czemu ma służyć droga, którą proponuję uczniom, wychowankom?

Te dwa pytania wyznaczają sposób myślenia przyjęty w tym poradniku. Najpierw należy dostrzec uczniów i pedagogiczny sens wyjazdu, a dopiero później określać kierunek, program oraz warunki organizacyjne.

Wycieczka nie jest przerwą w pracy szkoły

Odpowiedzi na dwa postawione wcześniej pytania stanowią część formalnych przygotowań do wyjazdu z klasą i odzwierciedlają sposób, w jaki przepisy oświatowe określają zadania szkoły i miejsce ucznia w procesie edukacji. Idea powszechnej edukacji ujmuje działalność szkoły szerzej niż samo przekazywanie wiadomości. System oświaty ma zapewniać dzieciom i młodzieży kształcenie, wychowanie i opiekę, wspierać ich rozwój, dostosowywać organizację nauczania do ich możliwości oraz utrzymywać bezpieczne i higieniczne warunki nauki, wychowania i opieki. Ustawa – Prawo oświatowe (2016) zobowiązuje również dyrektora do sprawowania opieki nad uczniami i wykonywania zadań związanych z ich bezpieczeństwem podczas zajęć organizowanych przez szkołę. Warto zwrócić uwagę, że obowiązki te często nie kończą się w chwili opuszczenia budynku szkolnego. Treść art. 47 ust. 1 pkt 8 ustawy – Prawo oświatowe (2016) upoważnia ministra właściwego do spraw oświaty do określenia warunków i sposobu organizowania przez szkoły krajoznawstwa i turystyki. Wydane na tej podstawie rozporządzenie wprost stanowi, że publiczne szkoły mogą organizować dla uczniów krajoznawstwo i turystykę w czasie roku szkolnego, a także określa cele tej działalności i wyróżnia wycieczki przedmiotowe, interdyscyplinarne wycieczki krajoznawczo-turystyczne oraz specjalistyczne wycieczki krajoznawczo-turystyczne.

Co ważne i warte szczególnego przypomnienia, przepis ten nakazuje dostosować organizację i program wyjazdu do wieku, zainteresowań i potrzeb uczniów, ich stanu zdrowia, kondycji, sprawności fizycznej i umiejętności (Rozporządzenie, 2018). Pedagogiczny sens wyjazdu dopełnia podstawa programowa, wydana na podstawie art. 47 ust. 1 pkt 1 ustawy – Prawo oświatowe (2016). Nowa podstawa dla szkoły podstawowej, wdrażana etapami od roku szkolnego 2026/2027, podkreśla znaczenie aktywności ucznia, uczenia się w działaniu i w relacjach z innymi, praktycznego wykorzystywania wiedzy poza szkołą oraz związku procesu edukacyjnego ze środowiskiem zewnętrznym. Wskazuje również na znaczenie dobrostanu, wspólnoty, sprawczości i udziału uczniów w planowaniu własnego uczenia się (Rozporządzenie, 2026). Równocześnie przepisy dotyczące bezpieczeństwa i higieny określają warunki sprawowania opieki podczas zajęć i wycieczek poza szkołą. Liczbę opiekunów, sposób zorganizowania opieki oraz program należy ustalać z uwzględnieniem wieku, rozwoju psychofizycznego, zdrowia i ewentualnej niepełnosprawności uczniów, a także rodzaju aktywności i warunków, w których będzie ona realizowana (Rozporządzenie, 2002). Przepisy te regulują różne aspekty wycieczki, ale łączy je wspólna perspektywa: najważniejszy nie jest sam kierunek podróży ani liczba odwiedzonych atrakcji, lecz uczeń, jego potrzeby, rozwój, bezpieczeństwo i możliwość udziału. Wycieczka nie jest więc przerwą w pracy szkoły ani dla dziecka, ani dla nauczyciela. Poza budynkiem szkolnym nadal odbywa się kształcenie, realizowane są zadania wychowawcze, sprawowana jest opieka i budowane są warunki rozwoju uczniów. Mimo zmieniającego się miejsca i sposobu działania, zadania szkoły nie ustają.

Uczenie się poza klasą

Wycieczka przenosi procesy nauczania i uczenia się do środowiska, w którym uczeń może osobiście obserwować przedmioty, miejsca, zjawiska oraz działania ludzi. Wiedza przestaje występować wyłącznie w postaci tekstu, ilustracji lub wypowiedzi nauczyciela. Nauka nowych wiadomości i umiejętności zostaje połączona z ruchem, zmysłami, emocjami, relacjami i konkretną sytuacją. Uczeń może nie tylko usłyszeć o określonym miejscu, lecz także znaleźć się w nim, przyrzec mu się, postawić pytania, podjąć działanie i skonfrontować wcześniejsze wyobrażenia z rzeczywistością (Gąsior, 1998; Sufa i Winiarczyk-Raźniak, 2020). Sama obecność uczniów i nauczycieli poza szkołą nie sprawia jednak automatycznie, że wyjazd staje się wartościowym doświadczeniem edukacyjnym. Badania nad wycieczkami wskazują, że ich rezultaty zależą między innymi od przygotowania uczniów, ograniczenia niepotrzebnej niepewności związanej z nowym otoczeniem, sposobu prowadzenia aktywności, możliwości samodzielnego działania i współpracy oraz podsumowania doświadczeń po powrocie (Behrendt i Franklin, 2014; DeWitt i Storksdieck, 2008; Orion i Hofstein, 1994). Potrzebne są zatem co najmniej:

- a. świadomie określony cel związany z programem szkoły i potrzebami uczniów;
- b. przygotowanie uczniów do miejsca, sposobu pracy i przebiegu wyjazdu;
- c. możliwość obserwowania, zadawania pytań, działania i współpracy;
- d. warunki sprzyjające bezpieczeństwu, odpoczynkowi, relacjom i skupieniu uwagi;
- e. rozmowa oraz refleksja pomagające nazwać i uporządkować doświadczenie.

Przyjęcie perspektywy rozpoczynającej planowanie od pytań: „Dla kogo organizujemy wycieczkę?” oraz „Czemu ma służyć zaprojektowana droga?”, a następnie uwzględniającej pięć wskazanych warunków wartościowego doświadczenia edukacyjnego, pozwala postawić dziecko w centrum całego procesu organizacji wycieczki. Warunki te wyznaczają oś dalszych wskazówek, adresowanych zarówno do nauczycieli organizujących wyjazdy w imieniu placówek oświatowych, jak i do profesjonalnych organizatorów turystyki szkolnej przygotowujących dla szkół programy i gotowe propozycje wyjazdów.

Wycieczka – sekwencja zmieniających się środowisk

W planie nauczyciela wycieczka najczęściej przyjmuje postać uporządkowanego wykazu: godzina zbiórki, trasa przejazdu, kolejne obiekty, posiłki, nocleg i powrót. Dla osoby dorosłej punkty te nie są jednak wyłącznie nazwami. Nauczyciel zazwyczaj posiada wcześniejsze doświadczenia podróży, korzystania z transportu, zwiedzania, spożywania posiłków poza domem czy nocowania w nieznanym miejscu. Dzięki nim potrafi wyobrazić sobie przebieg kolejnych etapów, przewidzieć potrzebne czynności i przygotować się do wyjazdu punkt po punkcie. Uczeń z kolei może nie dysponować podobnym zasobem doświadczeń. Niektóre elementy programu mogą być dla niego całkowicie nowe, a inne, choć już znane, mogą przebiegać inaczej niż podczas podróży z rodziną. Przyjmując optykę dziecka, można więc dostrzec, że nie tylko nie zawsze potrafi ono wyobrazić sobie siebie w danej sytuacji, lecz także kieruje uwagę ku sprawom, które z punktu widzenia dorosłego wydają się drugorzędne. Zanim pomyśli o zwiedzaniu zamku, muzeum czy katedry, może zastanawiać się: „Czy mam wszystko spakowane?”, „Jak zniosę podróż autokarem?”, „Co będziemy robić wieczorem?” albo „Do kogo mogę zwrócić się o pomoc?” (Orion i Hofstein, 1994). To, co dla nauczyciela jest jednym punktem programu, dla ucznia może oznaczać całe nowe doświadczenie, obejmujące miejsce, ludzi, zasady, emocje oraz konieczność odnalezienia się w nieznannej sytuacji. Dlatego na wycieczkę warto spojrzeć jak na przeżywaną przez dziecko sekwencję zmieniających się środowisk. Przebywanie w każdym z nich rozpoczyna się i kończy w określonym czasie, wiąże się z innymi zasadami, osobami i oczekiwaniami oraz może wywoływać odmienne emocje. Nowe miejsce może budzić ciekawość i radość, ale także napięcie, lęk lub niepewność. Zadaniem nauczyciela jest ograniczenie stresorów, przygotowanie ucznia na to, co go czeka oraz zapewnienie mu dostępnego wsparcia. Dzięki temu więcej jego uwagi może zostać skierowane na poznawanie, relacje i działanie. Dalsze części poradnika pokażą, w jaki sposób można świadomie tworzyć takie warunki na kolejnych etapach wycieczki. Z perspektywy ucznia sekwencja ta obejmuje między innymi:

- a. miejsce zbiórki;
- b. drogę i środek transportu;
- c. odwiedzane miejscowości i obiekty;
- d. przestrzeń zwiedzania, zajęć i odpoczynku;
- e. miejsca spożywania posiłków;
- f. miejsce noclegu;
- g. przestrzeń czasu swobodnego;
- h. drogę powrotną;
- i. miejsce przekazania dziecka rodzicowi, opiekunowi lub innej upoważnionej osobie.

Planowanie z perspektywy ucznia wymaga więc, aby nauczyciel przeszedł w wyobraźni całą trasę razem z dzieckiem i na każdym etapie zapytał: co uczeń będzie wiedział, czego może nie rozumieć, co może poczuć i do kogo będzie mógł zwrócić się o pomoc? Rozpoznanie i zrozumienie tej sekwencji jest punktem wyjścia do kolejnego kroku, mianowicie świadomego przekształcania odwiedzanych przestrzeni w miejsca pedagogicznie znaczące.

Od przestrzeni do miejsca pedagogicznego

Planowanie wycieczki jako świadomej sekwencji zmieniających się środowisk powinno skłaniać nauczyciela do dostrzegania i wykorzystywania pedagogicznego potencjału kolejnych miejsc w podróży. Wartość edukacyjna i wychowawcza może ujawnić się nie tylko w muzeum, zamku czy parku narodowym, lecz także w autokarze, stołówce, pokoju noclegowym oraz podczas przejść pomiędzy punktami programu. Również tam powstają relacje, obowiązują wspólne zasady i zachodzą procesy uczenia się, a związane z nimi doświadczenia mogą niekiedy oddziaływać na rozwój dziecka silniej niż sama zaplanowana atrakcja. Warto jednak pamiętać, że nie każda odwiedzana przestrzeń staje się dla ucznia miejscem znaczącym. Fizyczne otoczenie musi bowiem zostać powiązane z tym, co dziecko zauważyło, zrobiło, zrozumiało i przeżyło, oraz z osobami, z którymi wówczas przebywało. Pedagogika miejsca kieruje zatem uwagę nie tylko na pytanie „gdzie?”, ale również na relację pomiędzy uczniem, otoczeniem, treścią kształcenia i innymi ludźmi (Mendel, 2006; Gruenewald, 2003). Nauczyciel nie może z góry nadać miejscu jednakowego znaczenia dla wszystkich uczniów. Może jednak stworzyć warunki, w których możliwe stanie się osobiste i wspólne doświadczenie. Wymaga to trzech powiązanych działań:

- a. przed przyjazdem – wprowadzenia kontekstu, ograniczenia niepotrzebnej niepewności i postawienia pytań, z którymi uczniowie wyruszą w drogę;
- b. na miejscu – skierowania uwagi na wybrane elementy, zapewnienia czasu na obserwację, działanie, pytania i rozmowę oraz umożliwienia uczniom podejmowania dostępnych dla nich decyzji;
- c. po doświadczeniu – nazwania tego, co się wydarzyło, połączenia obserwacji z wcześniejszą wiedzą oraz stworzenia przestrzeni do refleksji i podsumowania.

Ten sam zamek może pozostać jedynie tłem do wykonania zdjęcia albo stać się miejscem, w którym uczeń odkryje ślady historii, postawi własne pytanie, podejmie zadanie z zespołem i powiąże opowieść o przeszłości ze współczesnością. Znaczenie nie zależy przy tym wyłącznie od rangi turystycznej obiektu. Dla jednego ucznia najważniejsza może okazać się wizyta w muzeum, dla innego pierwsza podróż koleją, wspólny posiłek, samodzielne przygotowanie miejsca do spania albo wieczorna rozmowa z grupą. Pedagogiczna wartość wycieczki może ujawnić się także w sytuacjach, których nie wpisuje się do rubryki „atrakcje”.

Nocleg jako załączek czasowego środowiska wychowawczego

Wyjazd z noclegiem rozszerza doświadczenie ucznia poza czas zwykłych zajęć szkolnych. Po zakończeniu dziennego programu grupa nie rozchodzi się do domów, lecz pozostaje razem podczas kolacji, odpoczynku, przygotowania do snu, nocnego wyciszenia, porannego wstawania i wykonywania codziennych czynności, które zazwyczaj odbywają się w zaciszu znanego środowiska domowego. Uczniowie dzielą przestrzeń, uzgadniają zasady, respektują potrzeby innych osób oraz mierzą się z tęsknotą, zmęczeniem i odmiennymi zwyczajami. Już jeden nocleg może zatem stworzyć załączek czasowego środowiska wychowawczego. Podczas jednodniowej wycieczki odpowiedzialność nauczyciela jest oczywiście realna, ale zazwyczaj nie obejmuje całej sfery wieczornych, nocnych i porannych potrzeb ucznia. Nocleg wyraźnie zmienia tę sytuację. Nauczyciel nie zastępuje rodziców, lecz na czas wyjazdu staje się najbliższym dostępnym dorosłym, od którego dziecko oczekuje opieki, zgody, pomocy i uspokojenia. Można powiedzieć, że jego rola zyskuje wówczas pewien „pierwiastek rodzicielskiej odpowiedzialności”. W nocy mogą ujawnić się lęki i potrzeby, które pozostają niewidoczne podczas lekcji albo dziennego zwiedzania. Młodsze dziecko może pytać: „Czy mogę spać przy zapalonym świetle?”, „Czy mogę pójść do łazienki?”, „Co mam zrobić, jeżeli nie mogę zasnąć?” albo „Do kogo przyjść, gdy źle się poczuję?”. Starsza młodzież może z kolei oczekiwać decyzji dotyczących dłuższego przebywania w pokojach rówieśników, ciszy nocnej lub możliwości zorganizowania wieczornej aktywności. W takich sytuacjach postawa nauczyciela nabiera szczególnego znaczenia. Jego dostępność, spokój, konsekwencja oraz sposób wyznaczania granic mogą budować zaufanie i poczucie bezpieczeństwa albo przeciwnie – powodować dystans i poczucie niesprawiedliwości.

Wycieczka z noclegiem daje nauczycielowi możliwość poznania wychowanków w sytuacjach, których nie da się zaobserwować podczas typowej lekcji, a uczniom pozwala doświadczyć nauczyciela jako dorosłego rzeczywiście potrzebnego i gotowego do udzielenia wsparcia. Badania nad zorganizowanymi doświadczeniami wyjazdowymi wskazują, że wspierające relacje z dorosłymi, bezpieczeństwo fizyczne i emocjonalne, poczucie przynależności oraz możliwości rozwijania samodzielności należą do istotnych warunków sprzyjających rozwojowi młodych ludzi (Bialeschki i in., 2007). Pamiętać należy, że potencjał ten nie uruchamia się jednak automatycznie tylko dlatego, że grupa pozostaje poza domem do następnego dnia, gdyż tutaj znaczenie mają sposób organizacji wspólnego życia, czytelność i sprawiedliwe stosowanie zasad, przestrzeń na odpoczynek, jakość relacji oraz postawa dorosłych (Bialeschki i in., 2007). To właśnie sytuacje budzące niekiedy obawy przed organizacją wyjazdu z noclegiem mogą, przy odpowiednim przygotowaniu, stać się okazją do pogłębienia relacji, rozwijania samodzielności i lepszego poznania uczniów.

Po lekturze tego rozdziału nauczyciel, wychowawca lub inna osoba przygotowująca wycieczkę dla dzieci i młodzieży powinna dostrzegać możliwości, jakie otwierają przed szkołą krajoznawstwo i turystyka. Wspólna podróż nauczyciela-wychowawcy z podopiecznymi pozwala przekazywać wiedzę i rozwijać umiejętności poza salą lekcyjną, stając się zarazem swoistą wędrówką przez miejsca, zdarzenia i doświadczenia, dzięki którym uczeń poznaje otaczający go świat, buduje relacje i kształtuje własną tożsamość, pozostając przez cały ten czas pod opieką dorosłych zapewniających mu bezpieczeństwo, uwagę i potrzebne wsparcie.

Pytanie „Dokąd możemy pojechać?” nabiera zatem właściwego znaczenia dopiero wtedy, gdy poprzedzą je pytania o to, kim są uczniowie mający wyruszyć w tę drogę, czego potrzebują oraz jakie doświadczenie chcemy im umożliwić. Odpowiedzi wymagają uważnego namysłu, ponieważ uznanie ich pedagogicznego znaczenia pozwala potraktować rozpoznanie klasy jako rzeczywisty punkt wyjścia do sformułowania celów, wyboru miejsc i zaprojektowania kolejnych etapów wycieczki.

Wskazówki praktyczne dla nauczyciela

- 1** Zapoznaj się z aktualnymi przepisami dotyczącymi szkolnego krajoznawstwa i turystyki, bezpieczeństwa i higieny oraz zadaniami szkoły wynikającymi z Prawa oświatowego. Zwróć szczególną uwagę na cele wycieczek, obowiązek dostosowania programu do uczestników oraz zasady sprawowania opieki poza szkołą.
- 2** Przeczytaj regulamin wycieczek obowiązujący w twojej szkole. Sprawdź, jakie wewnętrzne procedury, terminy, wzory dokumentów oraz zakresy odpowiedzialności przyjęła placówka.
- 3** Zapoznaj się ze standardami ochrony małoletnich obowiązującymi w szkole. Ustal, w jaki sposób odnoszą się one do wyjazdów i wycieczek, transportu, zakwaterowania, noclegu, czasu swobodnego oraz kontaktu uczniów z osobami spoza szkoły. Brak osobnego rozdziału o wycieczkach nie oznacza, że standardy nie obowiązują podczas wyjazdu.
- 4** Przeglądaj właściwą podstawę programową oraz program wychowawczo-profilaktyczny szkoły. Zwróć uwagę na te zadania edukacyjne, wychowawcze i opiekuńcze, które mogą być realizowane również poza budynkiem szkolnym.
- 5** Sięgnij do podstawowej literatury dotyczącej uczenia się poza klasą, pedagogiki miejsca, ograniczania niepewności związanej z nowym otoczeniem oraz rozwojowego znaczenia wspólnych wyjazdów. Nie chodzi o wyczerpujące studia, lecz o zbudowanie perspektywy, która pozwoli zobaczyć wycieczkę oczami ucznia.

Rozdział 2. Poznaj klasę, ustal cele – wycieczka jako szansa włączenia

Najpierw uczniowie

Wycieczka może służyć poznawaniu świata, uczeniu się poza klasą, budowaniu relacji i rozwijaniu samodzielności. O tym, czy wyjazd zyska rzeczywistą wartość edukacyjną i wychowawczą, decyduje między innymi to, czy jego program odpowiada konkretnej grupie oraz czy każdy uczeń ma realną możliwość udziału. Skoro nauczyciel dostrzegł już możliwości, jakie stwarza dobrze przygotowana i przeprowadzona wycieczka, a zwłaszcza wyjazd z noclegiem, powinien teraz powrócić do pierwszego z pytań wyznaczających tok tego poradnika: „Dla kogo ją organizuję?”. Każda grupa ma własne doświadczenia, zainteresowania, relacje, możliwości i potrzeby, a uczniowie w tym samym wieku mogą znacznie różnić się gotowością do podróży, stopniem samodzielności i potrzebnym zakresem wsparcia. Warto zatem odejść od organizowania wyjazdów dla abstrakcyjnie rozumianej „klasy czwartej” i przyjąć zasadę wyrażoną wprost w rozporządzeniu dotyczącym szkolnego krajoznawstwa i turystyki: organizację i program wycieczki należy dostosować do wieku, zainteresowań i potrzeb uczniów, ich stanu zdrowia, kondycji, sprawności fizycznej oraz umiejętności (Rozporządzenie, 2018, § 5).

Co trzeba rozpoznać w klasie?

Dane CBOS dotyczące wakacji w 2025 roku pokazują, że w 27% gospodarstw domowych, w których mieszkali uczniowie, żaden z nich nie wyjechał na co najmniej tygodniowy wypoczynek poza miejsce zamieszkania, przy czym dostęp do takich wyjazdów pozostawał wyraźnie związany z sytuacją materialną rodziny (Badora, 2025). Raport nie opisuje doświadczeń każdego dziecka z osobna, pozwala jednak dostrzec, że uczniowie nie mają równego dostępu do podróżowania, a bariery ekonomiczne mogą ograniczać ich udział w turystyce oraz w doświadczeniach, które dla innych dzieci stanowią część codzienności (Faracik, 2011; Stasiak, 2021). Jedni regularnie wyjeżdżają z rodziną, nocują poza domem, korzystają z hoteli, muzeów, parków narodowych i instytucji kultury. Dla innych szkolna wycieczka może być pierwszą okazją do zobaczenia innej miejscowości, przejazdu pociągiem, wspólnego posiłku poza domem albo noclegu bez rodziców.

Nauczyciel zna już niektóre cechy grupy: jej wiek i etap edukacyjny, miejsce zamieszkania, liczebność, a często również relacje między uczniami oraz ich zachowanie podczas wcześniejszych wyjść. Nie powinien jednak zakładać, że zna wszystkie doświadczenia i potrzeby uczniów, zwłaszcza na początku cyklu kształcenia, po przyjęciu nowych osób do klasy lub przed pierwszym wspólnym wyjazdem. Wstępne rozpoznanie warto więc rozpocząć od pytań podstawowych: czy uczniowie wcześniej podróżowali, czy nocowali bez rodziców, czy uczestniczyli w wycieczkach lub zorganizowanym wypoczynku, a także jak wspominają te doświadczenia i co było dla nich trudne.

Celem tego etapu jest przygotowanie wstępnego profilu grupy, na którego podstawie zostaną następnie określone cele oraz wybrany albo samodzielnie opracowany odpowiedni wariant wycieczki. Rozpoznanie można oprzeć na obserwacjach nauczycieli, krótkim arkuszu lub anonimowej ankiecie dla uczniów, rozmowie podczas godziny wychowawczej oraz pytaniach skierowanych do rodziców. Poszczególne zagadnienia należy rozdzielić pomiędzy te źródła: o zainteresowania i wcześniejsze przeżycia można zapytać uczniów, natomiast informacje o zdrowiu, kondycji, samodzielności czy obawach związanych z noclegiem warto uzupełnić w poufnym kontakcie z rodzicami. Pytania dotyczące sytuacji materialnej, zdrowia i szczególnych potrzeb powinny być zadawane dyskretnie, bez publicznego wskazywania różnic pomiędzy dziećmi i tylko w zakresie potrzebnym na danym etapie planowania. Wiek i etap edukacyjny pomagają przewidzieć zakres opieki, możliwości poznawcze oraz oczekiwany poziom samodzielności, ale nie mówią wszystkiego. Dwoje dzieci w tym samym wieku może zupełnie inaczej reagować na rozłąkę z rodzicem, zmianę rytmu dnia, wysiłek, nadmiar bodźców albo konieczność współpracy w grupie. Dlatego przed sformułowaniem celów i wyborem kierunku wspólnej podróży warto rozpoznać przede wszystkim:

- a. wcześniejsze doświadczenia związane z podróżowaniem (dokąd i w jaki sposób uczniowie podróżowali, czy uczestniczyli w wycieczkach lub zorganizowanym wypoczynku, korzystali z muzeów i obiektów przyrodniczych oraz nocowali poza domem bez rodziców, a także jak wspominają te sytuacje);
- b. zainteresowania oraz sposoby uczenia się angażujące grupę (czy dany zespół uczniów nastawiony jest raczej na obserwowanie, działanie, rozmowę, ruch, warsztaty, eksperymentowanie czy pracę zespołową);
- c. poziom samodzielności (dbanie o własne rzeczy, wykonywanie czynności samoobsługowych, gotowość do noclegu oraz umiejętność zgłaszania potrzeb i proszenia o pomoc);
- d. ogólną kondycję i potrzeby mogące wpływać na udział (szczególnie związane ze zdrowiem, dostępnością, komunikacją, dietą, potrzebą odpoczynku, przyjmowaniem leków lub wrażliwością sensoryczną);
- e. relacje w klasie (przyjaźnie, konflikty, zamknięte grupy, uczniowie pozostający zwykle bez pary oraz sytuacje wyśmiewania, izolowania lub wykluczania);
- f. warunki udziału po stronie rodzin (możliwy koszt wyjazdu, potrzebne wyposażenie, możliwości przygotowania dziecka, zaufanie do organizatorów oraz obawy uczniów i rodziców związane z podróżą).

Rezultatem rozpoznania powinien być krótki profil pokazujący, jakie doświadczenia są w klasie powszechne, co będzie dla części uczniów nowe, jakie zasoby posiada grupa oraz jakie bariery należy uwzględnić. Wiedza ta pozwala dostosować program do uczniów, a nie uczniów do wcześniej wybranego programu. Może również pomóc nauczycielowi lepiej poznać wychowanków i wykorzystać uzyskane informacje w dalszej pracy z klasą.

Od profilu klasy do celów wycieczki

Opracowanie profilu klasy pozwala przejść od ogólnej wiedzy o możliwościach wycieczki do określenia, czemu konkretny wyjazd powinien służyć. Rozpoznanie może pokazać, że część uczniów nigdy nie nocowała bez rodziców, grupa dzieli się na zamknięte kręgi, niektórzy uczniowie pozostają na uboczu, a inni potrzebują okazji do rozwijania samodzielności lub przyjmowania odpowiedzialności za zespół. Może również ujawnić wspólne zainteresowanie przyrodą, historią, techniką, kulturą albo określonym regionem. Wycieczka staje się wówczas szansą na stworzenie doświadczeń, których uczniom brakuje, oraz na wzmacnianie relacji, włączenie osób pozostających dotąd na marginesie grupy i wykorzystanie rozpoznanych zainteresowań. Rozpoznanie klasy może ujawnić wiele potrzeb jednocześnie. Na potrzeby konkretnego wyjazdu warto zastanowić się nad wyborem jednego lub dwóch celów edukacyjnych oraz jednego celu społeczno-wychowawczego albo związanego z samodzielnością. Taka liczba priorytetów ułatwia stworzenie spójnego programu, zapewnia czas na rzeczywiste doświadczenie miejsca i chroni wycieczkę przed przeładowaniem (DeWitt i Storksdieck, 2008; Sufa i Winiarczyk-Raźniak, 2020). Jeżeli nauczyciel pracuje z klasą przez kilka lat, może potraktować kolejne wycieczki jako przemyślany cykl. Pierwszy wyjazd może obejmować najbliższy region i jeden bezpiecznie przygotowany nocleg, następny rozwijać samodzielność lub kontakt z przyrodą, a kolejny prowadzić do bardziej złożonego przedsięwzięcia. W przypadku nowo objętej klasy, grupy międzyoddziałowej albo koła zainteresowań punktem odniesienia pozostają aktualny profil uczestników oraz czas, którym grupa rzeczywiście dysponuje. W wyborze priorytetów pomaga katalog celów określony w przepisach dotyczących szkolnego krajoznawstwa i turystyki. Obejmuje on między innymi poznawanie kraju, jego środowiska przyrodniczego, tradycji, zabytków kultury i historii, poszerzanie wiedzy z różnych dziedzin, wspomaganie rodziny i szkoły w procesie wychowania, upowszechnianie zdrowego stylu życia i aktywności fizycznej oraz poznawanie zasad bezpiecznego zachowania się w różnych sytuacjach. Z perspektywy pedagogicznej wycieczka może ponadto sprzyjać rozwijaniu samodzielności, sprawczości, współpracy, odpowiedzialności, poczucia przynależności oraz uczestnictwa w kulturze. Nauczyciel powinien zapytać: czego ta grupa potrzebuje obecnie i które możliwości wycieczki najlepiej odpowiadają na tę potrzebę? Na podstawie profilu klasy nauczyciel może więc wybrać:

- a. poznawanie własnego regionu i jego dziedzictwa;
- b. kontakt z przyrodą i uczenie się przez bezpośrednią obserwację;
- c. rozwijanie współpracy pomiędzy uczniami należącymi dotąd do różnych kręgów;
- d. włączanie do wspólnych działań osób pozostających dotychczas na uboczu grupy;
- e. bezpieczne doświadczenie pierwszego noclegu bez rodziców;
- f. rozwijanie samodzielności, sprawczości lub odpowiedzialności.

Wybrany priorytet, zapewniający warunki umożliwiające udział możliwie całej klasy, może już wskazywać ogólny charakter wyjazdu. Potrzeba poznania lokalnego dziedzictwa będzie przemawiała za wycieczką regionalną, zainteresowanie środowiskiem naturalnym może skierować grupę w góry, nad morze lub jeziora, a potrzeba uczestnictwa w kulturze do miasta, muzeum, teatru albo miejsca historycznego.

Cel związany z relacjami może natomiast uzasadniać wyjazd z noclegiem i program oparty na warsztatach wzmacniających umiejętność współpracy. Na tym etapie nauczyciel określa rodzaj doświadczenia, które może wpłynąć na sposób postrzegania przez ucznia siebie i otaczającego świata. Tak sformułowany priorytet zaczyna wyznaczać poszukiwany typ miejsca i programu.

Głos uczniów w granicach odpowiedzialności dorosłych

Włączanie uczniów w przygotowanie wycieczki warto rozpocząć od wyjaśnienia jej celu oraz zakresu decyzji, na które mogą rzeczywiście wpłynąć. Pytanie: „Dokąd chcecie pojechać?” nabiera sensu dopiero po określaniu wskazanych ram. Zanim uczniowie zaczną współdecydować o kierunku, odwiedzanych miejscach i elementach programu, nauczyciel powinien przełożyć cele wyprowadzone z profilu klasy na proste zdania, które będą dla nich zrozumiałe. Trudno bowiem oczekiwać świadomego udziału w podejmowaniu decyzji, jeżeli uczniowie nie wiedzą, czemu wyjazd ma służyć i na które jego elementy mogą rzeczywiście wpłynąć. Cel powinien opisywać doświadczenie ucznia, a nie nazwę miejsca lub punkt programu. Zamek, muzeum, rejs, park narodowy, park linowy czy warsztaty są środkami prowadzącymi do celu, ale nie są celami samymi w sobie. Abstrakcyjne albo urzędowe sformułowania warto zatem przełożyć na język konkretnych działań:

- a. „poznanie regionu” możemy przedstawić jako „odwiedzimy miejsca związane z historią i kulturą naszego regionu, poszukamy ich najważniejszych śladów i spróbujemy wyjaśnić, dlaczego są dla nas istotne”;
- b. zamiast „integracja klasy” powiedzmy: „będziemy wykonywać zadania w zmieniających się zespołach, współpracować także z osobami spoza najbliższego kręgu i korzystać z różnych mocnych stron uczestników”;
- c. sformułowanie „nauka samodzielności” zamieńmy na: „sprawdzimy, jak radzimy sobie podczas noclegu bez rodziców, jak dbamy o swoje rzeczy, wykonujemy codzienne czynności i prosimy o pomoc, kiedy jej potrzebujemy”.

Dopiero tak przedstawiony cel pozwala uczniom rozmawiać o możliwych kierunkach i rozwiązaniach. Jeżeli grupa ma poznawać dziedzictwo własnego regionu, można wspólnie wskazywać związane z nim zabytki, miejscowości, muzea i miejsca pamięci. Jeżeli celem jest budowanie relacji, należy poszukiwać aktywności wymagających rzeczywistego współdziałania, podziału zadań i zmiany składów zespołów. Sam wspólny przejazd albo indywidualne pokonanie trasy w parku linowym nie musi jeszcze prowadzić do integracji. Gdy priorytetem jest pierwszy nocleg bez rodziców, większe znaczenie niż odległość czy prestiż miejsca mogą mieć spokojny rytm pobytu, odpowiednie warunki noclegowe i obecność znanych, dostępnych dla uczniów dorosłych.

Po wyjaśnieniu celu nauczyciel powinien określić granice możliwego wyboru. Wynikają one z bezpieczeństwa, dostępności, kosztów, wieku i potrzeb uczestników, zadań szkoły oraz realnych możliwości organizacyjnych. Wewnątrz tych granic można przedstawić uczniom dwa lub trzy możliwe kierunki albo typy doświadczeń i wyjaśnić, jak każdy z nich odpowiada przyjętym celom.

Zamiast pytać wyłącznie „dokąd?”, można zapytać:

- a. które z proponowanych miejsc najlepiej pomoże nam zrealizować ustalony cel;
- b. czy uczniowie wolą poznawać dane zagadnienie przez zwiedzanie, warsztaty, grę terenową, obserwację czy samodzielne działanie;
- c. jakie tematy i obiekty budzą ich największe zainteresowanie;
- d. czego się obawiają i jakiego przygotowania lub wsparcia mogą potrzebować;
- e. jakie zadania chcieliby podjąć przed wyjazdem i podczas jego trwania.

Głos uczniów może wpływać na wybór spośród realnych miejsc, sposób poznawania odwiedzanego obszaru, część aktywności oraz podział ról. Nie oznacza to przeniesienia na dzieci odpowiedzialności za bezpieczeństwo, dostępność, finansowanie ani zgodność programu z zadaniami szkoły. Jeżeli jednak uczniowie odczuwają, że rzeczywiście współtworzą program i ostateczny kształt wycieczki w zakresie odpowiednim do ich wieku i możliwości, poczucie wpływu i współautorstwa może sprzyjać ich większemu zaangażowaniu w przygotowania oraz udział w poszczególnych punktach programu. Warto przy tym pamiętać, że partycypacja nie jest plebiscytem, w którym automatycznie wygrywa propozycja popierana przez większość. Głos mniejszej grupy może ujawnić barierę, której pominięcie uniemożliwiłoby części uczniów udział. Rzeczywiste współdecydowanie wymaga stworzenia bezpiecznej przestrzeni do wypowiedzi, umożliwienia uczniom przedstawienia opinii w formie dostosowanej do ich wieku, uważnego wysłuchania tych opinii oraz wyjaśnienia, jaki wpływ miały one na ostateczną decyzję (art. 12 Konwencji o prawach dziecka, Lundy, 2007; Bennett, 2018).

Rodzice jako partnerzy konsultacji

Rodzice mogą zostać włączeni w przygotowanie wycieczki na dwóch etapach. Najpierw, podczas rozpoznawania klasy, przekazują informacje o wcześniejszych doświadczeniach dziecka, jego samodzielności, gotowości do noclegu, zdrowiu, kondycji oraz możliwych barierach udziału. Nauczyciel wykorzystuje następnie tę wiedzę, wraz z informacjami uzyskanymi od uczniów i innych nauczycieli, do przygotowania profilu klasy oraz sformułowania wstępnych celów wycieczki. Drugi moment współpracy następuje po rozmowie z uczniami, kiedy znane są już najważniejsze potrzeby grupy, cele wyjazdu, preferowane rodzaje aktywności oraz wstępne założenia dotyczące kierunku, długości i ewentualnego noclegu. Rodzicom nie trzeba jeszcze przedstawiać gotowej miejscowości, obiektu, ceny ani oferty organizatora. Warto najpierw wyjaśnić sens planowanego wyjazdu: co rozpoznano w klasie, jakie cele wybrano, jakiego rodzaju doświadczenie ma zostać stworzone oraz w jaki sposób głos uczniów wpłynął na przyjęte założenia. Rodzice mogą wówczas pomóc zweryfikować, czy proponowany kierunek jest wykonalny. Ich opinie pozwalają ocenić realny poziom kosztów, możliwy czas trwania wyjazdu, gotowość dzieci do noclegu, dogodne terminy, potrzebne wyposażenie oraz warunki konieczne do udziału. Mogą również ujawnić bariery, których szkoła wcześniej nie dostrzegła. Taka wymiana informacji przesunęła rolę rodzica od odbiorcy gotowego komunikatu w stronę partnera wspierającego uczenie się i rozwój dziecka (Goodall i Montgomery, 2014). Informacje zebrane wcześniej od poszczególnych rodzin należy przedstawiać wyłącznie w postaci zbiorczych wniosków.

Podczas wspólnego spotkania można powiedzieć, że dla części uczniów będzie to pierwszy nocleg, niektóre dzieci wymagają spokojniejszego tempa albo że koszt może stanowić barierę udziału. Informacje o sytuacji finansowej konkretnej rodziny, osobistych obawach dziecka oraz indywidualnych potrzebach zdrowotnych należy zbierać i omawiać indywidualnie, z zachowaniem poufności i wyłącznie w zakresie potrzebnym do przygotowania wyjazdu. Konsultacja z rodzicami dostarcza wiedzy o dziecku i pomaga sprawdzić, czy proponowane rozwiązania są możliwe do przyjęcia przez rodziny. Jeżeli okaże się, że koszt, termin, długość podróży, liczba noclegów albo warunki pobytu wykluczyłyby część uczniów, założenia należy skorygować przed rozpoczęciem poszukiwania ofert. Pamiętać należy, że na tym etapie rodzice poznają i konsultują założenia poszukiwania oferty. Pisemna zgoda na udział niepełnoletniego ucznia będzie dotyczyła później konkretnej wycieczki, zgodnie z § 8 rozporządzenia z 25 maja 2018 r. Finałem konsultacji powinien być krótki profil poszukiwanej wycieczki, odpowiadający na pytania:

- a. dla jakiej grupy przygotowywany jest wyjazd i jakie jej cechy mają największe znaczenie;
- b. jeden lub dwa najważniejsze cele edukacyjne;
- c. jaki cel społeczno-wychowawczy albo związany z samodzielnością ma zostać podjęty;
- d. jakiego rodzaju miejsc, treści i doświadczeń należy poszukiwać;
- e. jakie sposoby działania preferują uczniowie i jaki wpływ miały ich opinie na przyjęte założenia;
- f. czy wyjazd ma obejmować nocleg, ile może trwać i jaki czas przejazdu będzie odpowiedni;
- g. jaki poziom kosztu, tempo programu i wysiłku są realne dla rodzin oraz jakiego dodatkowego wyposażenia może wymagać wyjazd;
- h. jakie warunki dotyczące transportu, noclegu, wyżywienia, odpoczynku, dostępności i opieki są konieczne, aby ograniczyć rozpoznane bariery;
- i. jakie uwagi rodziców oraz możliwe terminy należy uwzględnić podczas poszukiwania ofert.

Przykład roboczego opisu poszukiwanej wycieczki:

Poszukujemy dwudniowego wyjazdu z jednym noclegiem dla klasy czwartej. Jego celem edukacyjnym będzie poznanie wybranych miejsc związanych z historią i kulturą własnego regionu. Cel społeczno-wychowawczy zakłada wykonywanie zadań w zmiennych zespołach i włączanie do współpracy uczniów spoza najbliższych kręgów koleżeńskich. Wyjazd ma również stworzyć grupie bezpieczne doświadczenie pierwszego noclegu bez rodziców oraz okazję do rozwijania samodzielności. Poszukiwane miejsce powinno znajdować się w niewielkiej odległości od szkoły i zapewniać spokojny rytm pobytu, możliwość odpoczynku oraz łatwy kontakt uczniów z opiekunami.

Program powinien zachować spokojny rytm i umiarkowaną liczbę punktów. Preferowane są warsztaty, gra terenowa i działania zespołowe, ponieważ uczniowie wskazali je jako bardziej angażujące niż długie zwiedzanie z przewodnikiem. Nocleg, wyżywienie i zaplanowane aktywności muszą uwzględniać rozpoznane potrzeby uczestników. Koszt powinien mieścić się w granicach uzgodnionych z rodzicami i umożliwiać udział możliwie całej klasy.

Tak przygotowany roboczy opis porządkuje najważniejsze wnioski wynikające z profilu klasy, przyjęte cele, potrzeby uczniów, warunki ich udziału oraz uzgodnione ramy organizacyjne, stanowiąc materiał do opracowania karty założeń. Zapisane w niej kryteria pozwalają nauczycielowi rozpocząć poszukiwanie konkretnych miejsc, programów i ofert, a następnie porównywać dostępne propozycje pod względem ich przydatności dla uczniów. Najlepszą propozycją będzie wówczas ta, która najpełniej odpowiada rozpoznanym potrzebom grupy i stwarza jej warunki do wartościowego wspólnego doświadczenia.

Wskazówki praktyczne dla nauczyciela

- 1** Poznaj cele szkolnego krajoznawstwa i turystyki. Przejrzyj cele wskazane w § 2 rozporządzenia z 25 maja 2018 r. oraz odpowiednie elementy podstawy programowej. Potraktuj je jako katalog możliwości, z którego wybierzesz te najlepiej odpowiadające aktualnym potrzebom klasy.
- 2** Zaplanuj sposób rozpoznania grupy. Przygotuj krótki arkusz obserwacji nauczyciela, ankietę lub kwestionariusz dla uczniów oraz formularz pytań do rodziców. Zbierz informacje o wcześniejszych doświadczeniach wyjazdowych, zainteresowaniach, samodzielności, relacjach, gotowości do noclegu i potrzebnym zakresie wsparcia. Uzupełnij je, w razie potrzeby, konsultacją z pedagogiem, psychologiem szkolnym albo innym nauczycielem pracującym z klasą w zakresie związanym z przygotowaniem wyjazdu i zadaniami tych osób.
- 3** Stwórz bezpieczne warunki przekazywania informacji. Pytania o zainteresowania i preferowane aktywności możesz omawiać wspólnie z klasą, natomiast informacje dotyczące zdrowia, sytuacji finansowej, osobistych obaw i szczególnych potrzeb zbieraj indywidualnie oraz z zachowaniem poufności. Wyjaśnij uczniom i rodzicom, czemu służą pytania i w jaki sposób odpowiedzi pomogą przygotować wycieczkę.
- 4** Przygotuj mapę barier i możliwego wsparcia. Uwzględnij bariery ekonomiczne, zdrowotne i funkcjonalne, społeczne i emocjonalne oraz informacyjne i komunikacyjne. Sprawdź możliwości obniżenia kosztu, dofinansowania udziału lub zapewnienia potrzebnego wyposażenia zgodnie z zasadami obowiązującymi w szkole. Warto w tym celu porozmawiać z dyrektorem, pedagogiem, organem prowadzącym, radą rodziców albo podmiotami wspierającymi szkołę. Poszukuj rozwiązań tworzących realną możliwość udziału całej klasy.
- 5** Zakończ etap profilem poszukiwanej wycieczki. Zapisz najważniejsze cechy grupy, jeden lub dwa cele edukacyjne, jeden cel społeczno-wychowawczy albo związany z samodzielnością, preferencje uczniów, wnioski z konsultacji z rodzicami oraz granice kosztu, czasu, odległości i liczby noclegów. Uzupełnij profil o warunki konieczne do ograniczenia rozpoznanych barier. Tak przygotowany dokument stanie się podstawą świadomego poszukiwania i porównywania miejsc, programów oraz ofert.

Rozdział 3. Od celów do programu i karty wycieczki

Z celami w drogę

Dysponując przygotowanym profilem klasy oraz celami edukacyjnymi i wychowawczymi ustalonymi na podstawie rozpoznania grupy oraz konsultacji z uczniami i ich rodzicami, nauczyciel może przystąpić do wyboru miejsc i aktywności. Powinny one odpowiadać rozpoznanym potrzebom grupy, sprzyjać realizacji przyjętych celów oraz tworzyć warunki udziału dla możliwie wszystkich uczniów. Profil klasy wraz z przyjętymi celami stanowi podstawę przygotowania karty założeń, czyli zestawu kryteriów służących do oceny miejsc, usług i proponowanych wariantów programu, czyli projektu drogi uczniów przez kolejne doświadczenia w środowisku odmiennym od ich codzienności. Każdy element tej podróży pełni określoną funkcję i odpowiada możliwościom konkretnej grupy.

Badania nad wycieczkami edukacyjnymi pokazują, że rezultaty wyjazdu zależą między innymi od konstrukcji programu, wcześniejszej wiedzy i zainteresowań uczniów, społecznego przebiegu wizyty, stopnia nowości otoczenia oraz czasu przeznaczonego na samodzielne poznawanie miejsca (Orion i Hofstein, 1994; DeWitt i Storksdieck, 2008). Dwie klasy odwiedzające ten sam obiekt mogą zatem potrzebować innego tempa, sposobu prowadzenia zajęć i układu całej podróży. Narzędziem porządkującym dalsze decyzje może być krótka karta założeń, do której nauczyciel powraca podczas rozmów z przedstawicielami odwiedzanych obiektów, przewoźnikiem i organizatorem turystyki. Ocena każdej propozycji według tych samych kryteriów ułatwia zbudowanie spójnego projektu wycieczki, najlepiej odpowiadającego potrzebom grupy. Przygotowując kartę założeń, warto zestawiać każdy z przyjętych celów z poszukiwanym doświadczeniem ucznia oraz odpowiadającymi mu elementami programu.

Przyjęty cel	Poszukiwane doświadczenie ucznia	Przykładowy element programu
dziedzictwo regionu	odczytywanie śladów historii i kultury	muzeum regionalne, zamek, miejsce pamięci, gra historyczna
współpraca	wykonanie zadania wymagającego udziału różnych osób	warsztat zespołowy, gra terenowa, zadanie konstrukcyjne
samodzielność	bezpieczne wykonywanie codziennych czynności bez rodziców	bliski wyjazd, nocleg, zadania samoobsługowe
kontakt z przyrodą	obserwowanie, badanie i działanie w terenie	ścieżka przyrodnicza, park narodowy, zajęcia terenowe
uczestnictwo w kulturze	kontakt z dziełem, twórcą lub instytucją	teatr, koncert, muzeum, warsztaty artystyczne

Tabela 1 Przykładowe powiązanie celów wycieczki z doświadczeniami uczniów i elementami programu. Opracowanie własne.

Przejsście od celu do poszukiwanego doświadczenia porządkuje dobór punktów i pomaga zachować spójność programu. Nauczyciel poszukuje przestrzeni i aktywności, które umożliwią uczniom wykonywanie określonych działań. Zamek, muzeum, park narodowy czy warsztat są środkami prowadzącymi do celu, a ich znaczenie pedagogiczne wynika ze sposobu, w jaki zostaną przygotowane i wykorzystane przez konkretną grupę (DeWitt i Storksdieck, 2008). Równie ważny jest sposób udostępniania miejsca. Ta sama ekspozycja może być poznawana podczas oprowadzania, krótkiej rozmowy z edukatorem, gry z zadaniami albo warsztatu. Cel związany z samodzielną obserwacją kieruje ku innej formie niż cel wymagający zdobycia uporządkowanej wiedzy, natomiast grupa rozwijająca umiejętność współpracy skorzysta z zadania, którego wykonanie zależy od porozumienia uczniów. Profil grupy i karta założeń pozwalają więc nauczycielowi świadomie wybrać miejsce, formę zajęć oraz określić rolę ucznia jako słuchacza, obserwatora, badacza, twórcy lub członka zespołu.

Od poszukiwania miejsc do programu z sensem

Karta założeń wycieczki pozwala nauczycielowi rozpocząć poszukiwanie miejsc i aktywności według wcześniej przyjętych kryteriów. Każdą propozycję można odnieść do celów edukacyjnych i wychowawczych, potrzeb uczestników, możliwości udziału całej grupy oraz ustalonych ram czasu, kosztu i odległości. W ten sposób z bogatej oferty turystycznej wyłaniają się miejsca, które mogą stać się elementami spójnego programu konkretnej klasy. W tym poradniku punktem odniesienia są wyjazdy po Polsce. Poszczególne regiony oferują różnorodne możliwości poznawania historii, dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, nauki, techniki, sztuki, tradycji, sportu oraz współczesnego życia społecznego. Zamki, muzea, centra nauki, obiekty przemysłowe, parki narodowe, szlaki tematyczne, instytucje kultury i miejsca aktywnej rekreacji pozwalają łączyć cele poznawcze z rozwijaniem współpracy, samodzielności i odpowiedzialności. Bogactwo krajowej oferty sprawia, że wartościowe doświadczenia można znaleźć zarówno podczas dłuższej podróży, jak i w najbliższym regionie, którego uczniowie często jeszcze dobrze nie znają.

Pierwszym źródłem inspiracji może być prowadzony przez Polską Organizację Turystyczną portal Polska.travel. Zgromadzone tam informacje uporządkowano między innymi według regionów, miast, obiektów UNESCO, parków narodowych, uzdrowisk i rodzajów atrakcji. Portal udostępnia również mapę miejsc oraz dział „Co nowego?”, prezentujący nowe atrakcje, przedsięwzięcia, wydarzenia i inwestycje turystyczne. Pozwala to uzyskać szeroki obraz możliwości danego regionu, a następnie wybrać propozycje odpowiadające karcie założeń wycieczki (Polska Organizacja Turystyczna, b.d.-a). Cennym źródłem wiedzy są także regionalne i lokalne organizacje turystyczne oraz punkty informacji turystycznej. W Polsce działa 16 organizacji regionalnych, po jednej w każdym województwie. Do ich zadań należą między innymi tworzenie regionalnych systemów informacji turystycznej, promocja walorów regionu oraz wspieranie rozwoju produktów turystycznych. Aktualny wykaz organizacji wraz z adresami ich stron publikuje Polska Organizacja Turystyczna. Warto podkreślić, że instytucje te działają bliżej miejsc planowanego pobytu, dlatego mogą wskazać zarówno najbardziej rozpoznawalne atrakcje, jak i mniejsze muzea, lokalne szlaki, izby regionalne, warsztaty rzemieślnicze czy zajęcia prowadzone przez miejscowych edukatorów.

Materiały regionalne coraz częściej zawierają gotowe trasy przeznaczone dla grup szkolnych. Przykładem jest katalog Wielkopolskiej Organizacji Turystycznej „Poznaj Wielkopolskę z klasą”, obejmujący 22 propozycje jedno-, dwu- i trzydniowych wyjazdów, a także informacje o atrakcjach, obiektach noclegowych i gastronomicznych. Wydawca zachęca do modyfikowania przedstawionych programów, dzięki czemu mogą one służyć jako punkt wyjścia do stworzenia trasy odpowiadającej potrzebom konkretnej klasy (Wielkopolska Organizacja Turystyczna, 2023).

Kolejnym uporządkowanym źródłem jest baza produktów wyróżnionych Certyfikatem Polskiej Organizacji Turystycznej. Konkurs jest prowadzony od 2003 roku, a wśród nagradzanych propozycji znajdują się pojedyncze obiekty, szlaki, wydarzenia i złożone pakiety usług. Polska Organizacja Turystyczna przedstawia certyfikat jako oficjalną rekomendację miejsc oferujących profesjonalną obsługę, dopracowaną ofertę i wartościowe doświadczenia turystyczne. Kandydatury oceniane są między innymi pod względem atrakcyjności, innowacyjności i dostępności dla odwiedzających, a laureaci Złotego Certyfikatu muszą wykazać się także dalszym rozwojem produktu (Polska Organizacja Turystyczna, 2025; Polska Organizacja Turystyczna, b.d.-b). Certyfikat może zatem stanowić bardziej uporządkowany punkt wyjścia niż przypadkowy wynik wyszukiwania. Zakres wyróżnienia dotyczy jednak jakości produktu turystycznego. Warunki przyjęcia grupy szkolnej, bezpieczeństwo dzieci, dostępność, sposób prowadzenia zajęć oraz zgodność programu z celami wycieczki wymagają osobnego sprawdzenia przez nauczyciela. Ostateczna ocena zawsze odnosi się bowiem do wieku, potrzeb i możliwości konkretnych uczestników.

W poszukiwaniach warto korzystać również ze stron parków narodowych, muzeów, centrów nauki, teatrów, instytucji kultury, samorządów, PTTK, schronisk młodzieżowych, organizacji sportowych oraz podmiotów zajmujących się edukacją regionalną i przyrodniczą. Rekomendacje innych nauczycieli pomagają poznać praktyczny przebieg wizyty, czas potrzebny grupie i jakość współpracy z personelem. Każdą taką opinię warto odnieść do profilu własnej klasy, ponieważ ten sam program może wymagać odmiennego tempa, sposobu komunikowania i poziomu wsparcia dla różnych zespołów.

Pierwszy etap poszukiwań powinien doprowadzić do stworzenia krótkiej listy możliwych miejsc. Przy każdej propozycji warto od razu zapisać:

- a. związek miejsca lub aktywności z przyjętymi celami;
- b. działania i doświadczenia proponowane uczniom;
- c. grupę wiekową, dla której przeznaczono program;
- d. czas dojazdu oraz przewidywany czas pobytu;
- e. cenę i świadczenia zawarte w ofercie;
- f. dostępność posiłku, toalety, szatni i miejsca odpoczynku;
- g. intensywność ruchową i wymagane wyposażenie;
- h. warunki udziału uczniów potrzebujących określonych dostosowań;
- i. dane kontaktowe oraz terminy dostępności programu.

Informacje zamieszczone w internecie mogą służyć wstępnej orientacji, a rozmowa z przedstawicielem obiektu pozwala następnie ustalić rzeczywisty przebieg wizyty: liczebność grupy, formę pracy, zakres aktywności uczniów, rolę nauczycieli, natężenie bodźców, poziom wysiłku fizycznego oraz możliwości oczekiwania i odpoczynku. Dzięki temu nauczyciel poznaje doświadczenie ukryte za nazwą atrakcji i może ocenić jego zgodność z kartą założeń.

Po przygotowaniu krótkiej listy miejsc i aktywności nauczyciel może zdecydować, w jaki sposób zbuduje pełny program wycieczki. Może poszukać gotowej oferty organizatora turystyki obejmującej wybrane miejsca i doświadczenia, zwrócić się o dostosowanie istniejącej propozycji do potrzeb klasy albo samodzielnie zestawić transport, nocleg, wyżywienie i poszczególne atrakcje. Wybrany sposób organizacji określa przebieg dalszych uzgodnień. W przypadku gotowego lub modyfikowanego programu głównym partnerem nauczyciela jest organizator turystyki, natomiast w wariantcie samodzielnym nauczyciel kontaktuje się osobno z poszczególnymi wykonawcami. Karta założeń pozostaje wspólnym punktem odniesienia przy ocenie każdego z tych rozwiązań, pozwalając sprawdzić, czy każdy element programu realizuje cel edukacyjny, wspiera relacje lub samodzielność, zapewnia odpoczynek albo przygotowuje grupę do kolejnego etapu podróży. Przemyślany program daje uczestnikom czas na obserwowanie, działanie, zadawanie pytań, rozmowę oraz łączenie nowych doświadczeń z wcześniejszą wiedzą. Pamiętać należy, że każda kolejna pozycja zwiększa również liczbę przejazdów, przejść i czynności organizacyjnych. Zajmują one czas i wymagają energii, dlatego powinny zostać uwzględnione przy układaniu harmonogramu. Tempo dostosowane do możliwości grupy oraz przestrzeń na samodzielne poznawanie miejsca, rozmowę i dokonywanie ograniczonego wyboru sprzyjają zaangażowaniu uczniów i pogłębionemu odbiorowi odwiedzanych miejsc (DeWitt i Storksdieck, 2008).

Program może opierać się na jednym lub dwóch głównych miejscach w ciągu dnia, uzupełnionych aktywnością pozwalającą wykorzystać zdobyte doświadczenia. Wizyta w zamku może zostać połączona z warsztatem, grą terenową albo rozmową o historii regionu. Pobyt w parku narodowym może obejmować obserwację wybranego zjawiska, działanie w małych zespołach i krótkie podsumowanie. Odpowiednio przygotowane uczenie się w środowisku przyrodniczym może sprzyjać zaangażowaniu uczniów, poczuciu wpływu na własne uczenie się, rozwijaniu współpracy oraz osiąganiu rezultatów poznawczych, zwłaszcza gdy otoczenie staje się przestrzenią obserwacji i działania, a nie jedynie tłem wizyty (Mann i in., 2022). Czas przeznaczony na posiłek, odpoczynek oraz swobodną rozmowę pozostaje pełnoprawną częścią wyjazdu i pomaga uczniom zachować gotowość do dalszego uczestnictwa (Cynarski, 2017). Znaczenie ma również kolejność zdarzeń. Po długim przejeździe korzystne może być spokojne wejście w nowe otoczenie i krótka aktywność ruchowa, po intensywnych zajęciach – posiłek lub odpoczynek, a przed noclegiem z kolei odpowiednio długi czas na zakwaterowanie, poznanie obiektu i przygotowanie do wieczoru. Program powinien utrzymywać równowagę pomiędzy skupieniem, ruchem, regeneracją oraz kontaktem z rówieśnikami. Pomocne jest przypisanie każdemu punktowi krótkiego uzasadnienia: jaki cel realizuje, co będą robili uczniowie oraz po czym można rozpoznać, że zaplanowane doświadczenie rzeczywiście nastąpiło. Zapis „muzeum – 90 minut” można wówczas rozwinąć do postaci: „uczniowie w małych zespołach odnajdują trzy ślady historii regionu, wybierają jeden z nich i przedstawiają jego znaczenie”. Takie sformułowanie ułatwia rozmowę z edukatorem, wybór właściwego wariantu zajęć oraz późniejsze podsumowanie wyjazdu.

W ten sposób poszukiwanie atrakcji przekształca się w świadome budowanie programu. Karta założeń wskazuje kryteria wyboru, źródła informacji pomagają odnaleźć odpowiednie miejsca, a analiza rzeczywistego doświadczenia ucznia pozwala połączyć je w spójną i możliwą do wykonania podróż.

Od atrakcji do karty wycieczki

Wybrane wcześniej miejsca i aktywności tworzą szkielet wycieczki. Kolejnym zadaniem nauczyciela jest połączenie ich w pełną i wykonalną drogę uczestników, mianowicie od przybycia na miejsce zbiórki aż do przekazania uczniów rodzicom po powrocie. W programie obok zwiedzania, warsztatów i innych głównych aktywności trzeba uwzględnić przejazdy, postoje, przejścia, posiłki, odpoczynek, zakwaterowanie, przygotowanie do noclegu oraz czynności organizacyjne. Dopiero zestawienie wszystkich tych elementów pozwala ocenić, czy przyjęte cele mogą zostać osiągnięte w tempie odpowiadającym możliwościom grupy.

Plan wycieczki najłatwiej budować chronologicznie, rozpoczynając od punktów mających ustalone godziny, takich jak rozpoczęcie warsztatów, wejście do muzeum czy wydanie posiłku. Następnie pomiędzy nimi należy rozplanować przejazdy i przejścia oraz czas potrzebny na przygotowanie grupy do kolejnej aktywności. Trasa wycieczki staje się dzięki temu uporządkowaną sekwencją, w której zakończenie jednego etapu tworzy warunki do rozpoczęcia następnego. W harmonogramie warto uwzględnić rzeczywisty czas funkcjonowania całej grupy. Dojście z parkingu, skorzystanie z toalety i szatni, podział uczniów na zespoły, rozdanie materiałów, sprawdzenie obecności czy zebranie bagażu zajmują więcej czasu niż wykonanie tych samych czynności przez pojedynczą osobę. Podobnie czas przejazdu podawany przez nawigację wymaga uzupełnienia o postoje, możliwe utrudnienia na trasie oraz wysiadanie i ponowne zebranie uczestników. Pomiedzy kolejnymi etapami dobrze jest pozostawić niewielkie marginesy czasowe, które pozwolą spokojnie reagować na opóźnienia bez przyspieszania całego programu.

Rytm wycieczki powinien odpowiadać wiekowi, kondycji i wcześniejszym doświadczeniom uczniów. Intensywne zwiedzanie można przeplatać aktywnością ruchową, posiłkiem, odpoczynkiem albo czasem przeznaczonym na rozmowę i samodzielne poznawanie miejsca. Po dłuższym przejeździe grupa zwykle potrzebuje czasu na skorzystanie z toalety, posiłek i oswojenie się z nowym otoczeniem. Z kolei po zajęciach wymagających skupienia korzystna może być spokojniejsza aktywność lub swobodny kontakt z rówieśnikami. Szczególnego rozplanowania wymaga wycieczka z noclegiem. Przyjazd do obiektu powinien pozostawiać czas na wniesienie bagażu, przydzielenie pokoi, poznanie zasad pobytu i przygotowanie się do dalszej części dnia. Program wieczorny warto ułożyć tak, aby uczniowie mogli zjeść posiłek, zadbać o higienę, przygotować potrzebne rzeczy i stopniowo wyciszyć się przed snem. Rano należy przewidzieć czas na pobudkę, śniadanie, spakowanie bagażu, uporządkowanie pokoi i zebranie całej grupy. Te codzienne czynności stanowią ważną część wyjazdu, zwłaszcza gdy jednym z jego celów jest rozwijanie samodzielności.

Ułożony harmonogram pozwala przejść do potwierdzenia poszczególnych usług. W przypadku transportu trzeba uzgodnić trasę, miejsce i godzinę podstawienia pojazdu, planowane postoje, możliwość przewozu bagażu oraz kontakt dostępny w dniu wyjazdu. Ustalenia z odwiedzanymi obiektami powinny obejmować godzinę rozpoczęcia i czas trwania wizyty, liczebność grup, formę zajęć, wymagane wyposażenie oraz zadania nauczycieli i pracowników obiektu. W odniesieniu do noclegu i wyżywienia należy potwierdzić adres, liczbę i układ pokoi, rozmieszczenie opiekunów, godziny posiłków, możliwość realizacji potrzeb żywieniowych oraz dostępność osoby odpowiedzialnej za obiekt podczas pobytu grupy. Wszystkie potwierdzenia warto gromadzić w jednym roboczym zestawieniu zawierającym nazwy usługodawców, osoby kontaktowe, terminy, godziny, zakres świadczeń, liczbę uczestników, ceny i warunki wprowadzania zmian. Pozwala ono jednocześnie obliczyć pełny koszt wycieczki, obejmujący transport, nocleg, wyżywienie, bilety, zajęcia, usługi przewodników, parkingi oraz inne przewidywane opłaty. Przy współpracy z organizatorem turystyki informacje te powinny znaleźć odzwierciedlenie w przedstawionej ofercie i warunkach umowy.

Po potwierdzeniu usług nauczyciel powinien jeszcze raz przeczytać harmonogram jako jedną całość. Godziny rozpoczęcia zajęć muszą uwzględniać przejazdy i dojścia, posiłki powinny odpowiadać rytmowi dnia grupy, a przyjazd do miejsca noclegu pozostawiać czas na spokojne zakwaterowanie. Warto również wskazać te etapy, które mogą zostać przesunięte albo zastąpione w razie opóźnienia, zmiany pogody lub niedostępności wybranego miejsca. Wariant zastępczy powinien zachowywać główny sens wyjazdu i umożliwiać realizację jego najważniejszych celów.

Tak przygotowany program można przełożyć na projekt karty wycieczki. Cele wpisane do karty wynikają z wcześniejszego rozpoznania potrzeb klasy, trasa odzwierciedla wybrany układ miejsc, a szczegółowy program przedstawia kolejne etapy podróży wraz z terminami, aktywnościami, posiłkami i noclegiem. Zakres formalnych informacji określają § 6 oraz załącznik do rozporządzenia z 25 maja 2018 r. Roboczy harmonogram może pozostać bardziej szczegółowy niż sama karta i służyć nauczycielowi i opiekunom jako operacyjny zapis całej wycieczki. Projekt karty zamyka etap budowania programu. Nauczyciel dysponuje wówczas ustaloną trasą, kolejnością aktywności, środkiem transportu, miejscami posiłków i noclegu, przewidywanym kosztem oraz potwierdzonym zakresem usług. W kolejnym kroku tę gotową drogę uczestników można prześledzić z perspektywy bezpieczeństwa i doświadczeń dziecka – od miejsca zbiórki aż do zakończenia wycieczki.

Wskazówki praktyczne dla nauczyciela

- 1** Przygotuj kartę założeń wycieczki. Opracuj ją na podstawie profilu klasy, rozpoznanych potrzeb oraz ustalonych celów edukacyjnych i wychowawczych. Zapisz w niej poszukiwane doświadczenia uczniów, preferowane formy aktywności oraz przyjęte granice kosztu, czasu, odległości i intensywności programu.
- 2** Poszukuj miejsc w sprawdzonych źródłach. Zapoznaj się z materiałami Polskiej Organizacji Turystycznej, regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych, punktów informacji turystycznej oraz instytucji działających w planowanym regionie. Każdą znalezioną propozycję oceniaj według kryteriów zapisanych w karcie założeń.
- 3** Wybierz sposób budowania programu. Zdecyduj, czy skorzystasz z gotowej propozycji organizatora turystyki, zwrócisz się o jej dostosowanie do potrzeb klasy, czy samodzielnie połączysz transport, nocleg, wyżywienie i atrakcje. Dobierz rozwiązanie do złożoności wyjazdu, własnego doświadczenia oraz zakresu potrzebnego wsparcia organizacyjnego.
- 4** Ustal rzeczywisty przebieg proponowanych aktywności. Skontaktuj się z organizatorem turystyki lub przedstawicielami wybranych obiektów i wyjaśnij, jakiego doświadczenia poszukujesz dla uczniów. Uzgodnij formę zajęć, działania uczestników, czas trwania, liczebność zespołów, potrzebne dostosowania, zakres świadczeń i koszt, a potwierdzone informacje zgromadź w jednym roboczym zestawieniu.
- 5** Złóż wszystkie elementy w projekt karty wycieczki. Ponownie zapoznaj się z § 6 oraz załącznikiem do rozporządzenia z 25 maja 2018 r., a następnie ułóż chronologiczny program od miejsca zbiórki do zakończenia wyjazdu. Pomiędzy głównymi aktywnościami uwzględnij przejazdy, przejścia, posiłki, odpoczynek, czynności organizacyjne i odpowiednie marginesy czasowe. Na podstawie kompletnego harmonogramu przygotuj projekt karty wycieczki.

Rozdział 4. Bezpieczna droga ucznia od zbiórki do powrotu

Bezpieczeństwo oczami dziecka

Karta wycieczki, regulamin, umowy i potwierdzenia porządkują obowiązki dorosłych oraz sposób organizacji wyjazdu. Uczeń czuje się podczas wycieczki bezpiecznie, jeśli wie, co za chwilę się wydarzy, rozumie obowiązujące zasady, potrafi odnaleźć opiekuna i ma pewność, że może zwrócić się do niego z problemem lub potrzebą, a przekazany przez niego sygnał zostanie potraktowany poważnie. Małoletni uczestnik postrzega kolejne punkty programu i odwiedzane miejsca głównie przez to, co widzi, rozumie i odczuwa. Podział odpowiedzialności za przygotowanie wycieczki, realizację jej celów oraz ochronę zdrowia i życia uczestników pozostaje elementem pracy dorosłych, prowadzonej w tle uczniowskiego doświadczenia. Stworzone przez nich warunki powinny pozwolić uczniowi skupić się na poznawaniu nowego otoczenia, uczestniczeniu w aktywnościach i budowaniu relacji. Doświadczenie to staje się pełniejsze, gdy jego uwaga kieruje się ku odkrywaniu, a pojawiające się niepewność, stres, zagrożenie lub przemoc są szybko rozpoznawane i spotykają się z odpowiednią reakcją dorosłych.

Poczucie bezpieczeństwa nie wymaga usuwania każdej trudności ani kontrolowania każdego kroku uczestnika edukacyjno-wychowawczej podróży. Wycieczka rozwijająca samodzielność ucznia to taka, podczas której dorośli wyznaczają czytelne granice, a dziecko może w ich ramach podejmować decyzje, próbować nowych czynności i uczyć się odpowiedzialności, mając jednocześnie pewność, że w sytuacji trudnej lub ryzykownej otrzyma potrzebne wsparcie. Omawiając względy bezpieczeństwa z perspektywy dziecka, warto zwrócić uwagę, że zakres tej swobody zmienia się wraz z wiekiem i doświadczeniem ucznia, jego stanem zdrowia, warunkami miejsca oraz rodzajem podejmowanej aktywności. Planowanie bezpieczeństwa w każdym wymiarze szkolnego wyjazdu polega więc na łączeniu dbałości z rozwojem, przy czym sprawowany nadzór powinien odpowiadać rzeczywistej sytuacji grupy, umożliwiać rozpoznawanie pojawiających się zagrożeń i podejmowanie adekwatnych działań, co znajduje potwierdzenie w orzecznictwie wskazującym, że obowiązek opieki obejmuje stosowanie środków ochrony odpowiednich do znanego ryzyka, a nie jedynie wydawanie uczniom nakazów i zakazów (wyrok SO w Białymstoku z 19 sierpnia 2016 r., II Ca 576/16). Dlatego właśnie w niniejszym opracowaniu perspektywa uczestnika stanowi nadrzędny punkt odniesienia przy omawianiu odpowiedzialności opiekuna, kierowcy, instruktora, przewodnika, kucharza i innych dorosłych, którzy, wykonując odmienne zadania, wspólnie kształtują wycieczkę jako sekwencję następujących po sobie miniśrodków.

Cztery pytania na każdym etapie drogi

Pomocnym narzędziem w planowaniu bezpiecznego i komfortowego przebiegu wycieczki z perspektywy uczniów jest zadawanie sobie tych samych czterech pytań na każdym etapie wyjazdu:

- 1 Czego doświadcza uczeń? Jak wygląda dana sytuacja z jego perspektywy? Co widzi, słyszy i robi? Które jej elementy są mu znane, a z którymi spotyka się po raz pierwszy?
- 2 Czego może potrzebować? Czy potrzebuje dodatkowej informacji, czasu, odpoczynku, określonego dostosowania, wsparcia emocjonalnego, pomocy w czynnościach samoobsługowych albo w bezpiecznym funkcjonowaniu wśród rówieśników?
- 3 Jak zaplanowano ten etap? Kto sprawuje opiekę nad grupą, jak przebiega przejście do kolejnego punktu, kiedy i gdzie sprawdza się obecność uczniów, jakie zasady obowiązują, jaki wariant przewidziano na wypadek zmiany warunków oraz kto podejmuje decyzję o jego wprowadzeniu?
- 4 Skąd uczeń wie, jak uzyskać pomoc? Czy zna swoich opiekunów, wie, gdzie może ich znaleźć i w jaki prosty sposób zgłosić potrzebę? Czy może zrobić to dyskretnie, także wieczorem, w obcym obiekcie albo wtedy, gdy chwilowo przebywa poza swoją najbliższą grupą?

Odpowiedzi na powyższe pytania pomagają stworzyć prostą i operacyjną mapę bezpieczeństwa małoletniego uczestnika wycieczki szkolnej, w której każdemu etapowi przypisuje się sytuację ucznia, jego przewidywane potrzeby, zaplanowane działania dorosłych oraz sposób uzyskania pomocy. Połączona z informacjami zawartymi w karcie wycieczki może ona stać się podstawą komunikatów przekazywanych uczniom, rodzicom, opiekunom i usługodawcom, wzmacniając przygotowanie wszystkich tych osób do wspólnego wyjazdu. Podobną logikę przyjmuje norma ISO 31031:2024 dotycząca zarządzania ryzykiem podczas wyjazdów młodzieżowych i szkolnych, obejmując swoim zakresem zarówno przemieszczanie się między miejscami, jak i wydarzenia oraz aktywności związane z celami podróży, a także wskazując na potrzebę przygotowania planu reagowania w sytuacjach nagłych (ISO, 2024).

Mapa bezpiecznej wycieczki

Poniższe zestawienie może posłużyć do stworzenia pierwszej wersji mapy bezpieczeństwa szkolnej wycieczki edukacyjnej. Dla konkretnej podróży należy je uzupełnić nazwami osób i miejsc, godzinami, sposobem liczenia grupy oraz rozwiązaniami odpowiadającymi jej profilowi.

Etap drogi	Doświadczenie i potrzeby ucznia	Jak zaplanowano ten etap?	Droga do pomocy
Zapowiedź i przygotowanie	Uczeń wyobraża sobie wyjazd, porównuje go z wcześniejszymi doświadczeniami i rozpoznaje własne obawy. Potrzebuje prostego obrazu dnia, listy rzeczy oraz wiedzy o noclegu, posiłkach i zasadach.	Nauczyciel przekazuje informacje punkt po punkcie, pokazuje trasę i miejsca, omawia ubiór, bagaż, leki, kontakt z domem oraz przewidywane zmiany. Sprawdza zrozumienie, a potrzeby indywidualne uzgadnia poufnie.	Uczeń zna opiekunów i wie, że pytanie lub obawę może zgłosić przed wyjazdem osobiście, przez ustalony formularz albo za pośrednictwem rodzica.
Miejsce zbiórki	W tłumie ludzi, pojazdów i bagaży uczeń szuka grupy oraz potwierdzenia, że został zauważony. Potrzebuje jednoznacznego miejsca oczekiwania i spokojnego przejścia przez opiekuna.	Dorośli wybierają bezpieczny punkt, rozdzielają strefę uczniów i bagażu, ustalają moment rozpoczęcia opieki, sprawdzają obecność i odbierają informacje przekazywane w dniu wyjazdu.	Widoczny opiekun przyjmuje ucznia. Dziecko wie, do kogo podejść, rodzic wie, komu może przekazać ważną wiadomość.
Wsiadanie i wysiadanie	Uczeń przenosi bagaż, szuka miejsca i porusza się blisko jezdni lub peronu. Może działać w pośpiechu i stracić kontakt z grupą.	Opiekunowie wyznaczają kolejność, zabezpieczają strefę przy pojeździe, pomagają z bagażem, wskazują miejsca oraz liczą uczniów przed ruszeniem i po opuszczeniu środka transportu.	Uczeń zna sygnał rozpoczęcia ruchu, pozostaje w wyznaczonej strefie i zgłasza brak osoby, rzeczy lub złe samopoczucie przed oddaleniem się grupy.
Przejazd i postoje	Podróż oznacza długie siedzenie, chorobę lokomocyjną, hałas, potrzebę toalety i trwanie w relacji z osobą obok. Uczeń potrzebuje zasad, przerw i dostępu do opiekuna.	Przewoźnik odpowiada za pojazd i bezpieczne prowadzenie. Szkoła ustala miejsca opiekunów w środku transportu, zasady zachowania, postoje, podawanie leków według uzgodnionej procedury oraz zasady liczenia grupy.	Uczeń wie, który dorosły siedzi najbliżej, jak zgłaszać potrzebę postoju lub prosić o pomoc. Wie także, co zrobić podczas awarii, nagłego hamowania albo zmiany trasy.
Przejścia i oczekiwanie	Grupa porusza się po chodnikach, schodach, parkingach i przejściach. Oczekiwanie sprzyja rozproszeniu, a hałas utrudnia usłyszenie komunikatu.	Dorośli wcześniej poznają trasę, wskazują osobę prowadzącą i zamykającą, ustalają pary lub zespoły, miejsca zatrzymania i sposób liczenia. Tempo odpowiada możliwościom całej grupy.	Uczeń zna zasadę pozostawania z wyznaczoną osobą, zna miejsce ponownego zebrania i zasady działania w razie utraty kontaktu.

Etap drogi	Doświadczenie i potrzeby ucznia	Jak zaplanowano ten etap?	Droga do pomocy
Zwiedzanie i zajęcia	Nowe pomieszczenia, sprzęt i polecenia mogą ciekawić albo przeciążać. Uczeń potrzebuje rozumieć granice aktywności, swoją rolę w zespole i możliwość przerwy.	Obiekt lub instruktor zapewnia warunki techniczne i prowadzi aktywność zgodnie z kompetencjami. Nauczyciele sprawują opiekę, uzgadniają podział grup, dostępność i reguły używania sprzętu, a także wariant udziału.	Przed rozpoczęciem uczeń poznaje prowadzącego grupy, wie, gdzie jest toaleta, wejście i wyjście oraz sposób zgłoszenia dyskomfortu, przeciążenia lub niezrozumienia polecenia.
Posiłki	Uczeń spotyka nowe potrawy, sposób wydawania i wspólny stół. Może obawiać się diety, alergii, niewystarczającej porcji, oceny rówieśników albo proszenia o zamianę.	Szkoła zbiera potrzebne informacje i przekazuje je uprawnionym osobom. Usługodawca potwierdza dietę i sposób wydania posiłku. Opiekun sprawdza, czy właściwy posiłek trafił do ucznia i zapewnia czas na jedzenie.	Uczeń zna osobę, której może dyskretnie powiedzieć, że otrzymał niewłaściwy posiłek, jest głodny, źle się czuje lub potrzebuje pomocy przy organizacji jedzenia.
Zakwaterowanie, wieczór i noc	Uczeń dzieli pokój, wykonuje codzienne czynności bez rodziców i mierzy się z ciemnością, tęsknotą, konfliktem albo chorobą. Potrzebuje prywatności, odpoczynku i dostępnego dorosłego.	Obiekt odpowiada za infrastrukturę i warunki pobytu. Szkoła planuje pokoje, rozmieszczenie opiekunów, ciszę nocną, zasady higieny, kontakt z rodzicami, obchód oraz reakcję na chorobę, konflikt i naruszenie granic.	Każdy uczeń zna numer pokoju opiekuna, może poprosić o światło, dostęp do łazienki, wodę lub rozmowę i wie, że pomoc jest dostępna również po ogłoszeniu ciszy nocnej.
Czas swobodny	Uczeń wybiera zajęcie i towarzystwo. Swoboda może sprzyjać relacjom, ale także osamotnieniu, wykluczeniu, ryzykownej zabawie lub oddaleniu się.	Dorośli określają granice miejsca i czasu, zapewniają widoczny nadzór, proponują dostępne aktywności, obserwują relacje oraz wyjaśniają zasady korzystania z telefonów i opuszczania określonej przestrzeni.	Uczeń wie, gdzie przebywa opiekun, kiedy i gdzie ponownie zbiera się grupa oraz jak zgłosić konflikt, wykluczenie, naruszenie prywatności lub potrzebę spokojnego odpoczynku.
Powrót i przekazanie	Zmęczenie obniża uwagę. Uczeń martwi się opóźnieniem, bagażem i tym, czy rodzic czeka. Potrzebuje jasnego zakończenia podróży.	Szkoła aktualizuje godzinę przyjazdu, sprawdza stan grupy i bagaże, organizuje bezpieczne wysiadanie oraz przekazanie dziecka zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami.	Uczeń pozostaje z opiekunem do chwili uzgodnionego przekazania lub samodzielnego odejścia. Zna postępowanie, gdy osoba odbierająca spóźnia się albo nie może przyjechać.

Tabela 2 Mapa bezpieczeństwa wycieczki szkolnej z perspektywy. Opracowanie własne.

Dorośli wokół ucznia

Podczas wycieczki szkolnej uczeń poznaje nowe miejsca, uczestniczy w przygotowanych aktywnościach i obserwuje ludzi, dzięki którym poszczególne elementy podróży mogą się wydarzyć. Spotyka kierownika wycieczki i opiekunów, widzi pracę kierowcy, pilota, przewodnika, edukatora, instruktora, ratownika, pracowników obiektu noclegowego, osób przygotowujących posiłki oraz wielu innych dorosłych. Ich wiedza, sposób wykonywania obowiązków, wzajemna współpraca i podejście do młodych uczestników mogą budzić zainteresowanie, stawać się źródłem inspiracji, a także pokazywać uczniom różne role zawodowe i sposoby odpowiedzialnego działania. Z perspektywy dziecka wszystkie te osoby reprezentują świat dorosłych, który podczas wyjazdu powinien być przewidywalny, współpracujący i gotowy do udzielenia pomocy. Obserwując zachowanie dorosłych, uczeń buduje przekonanie, że ktoś czuwa nad przebiegiem podróży, zna dane miejsce, potrafi zareagować na pojawiającą się trudność i zapewnić potrzebne wsparcie. Choć zakres zadań poszczególnych osób jest różny, uczeń powinien wiedzieć, kto w danej chwili sprawuje nad nim opiekę oraz do kogo i w jaki sposób może zwrócić się ze swoją potrzebą.

Czytelny podział odpowiedzialności pomiędzy dorosłymi pozwala zachować ciągłość opieki i zapobiega powstawaniu sytuacji, w których każda z zaangażowanych osób zakłada, że odpowiednie działanie podejmie ktoś inny. Zakres udziału poszczególnych osób oraz reprezentowanych przez nie podmiotów w tworzeniu bezpiecznych warunków wycieczki przedstawia poniższa tabela.

Osoba lub podmiot	Główny zakres tworzenia bezpiecznych warunków
Szkoła: dyrektor, kierownik i opiekunowie	zatwierdzenie wyjazdu; dostosowanie programu; opieka nad uczniami; organizacja grupy; komunikacja; reagowanie na potrzeby i zmiany; decyzja o kontynuowaniu lub przerwaniu aktywności
Przewoźnik i kierowca	sprawny pojazd, wymagane dokumenty i wyposażenie; bezpieczne wykonanie przewozu; przestrzeganie zasad ruchu i czasu pracy; współpraca przy postojach i zmianie trasy
Obiekt noclegowy, gastronomiczny lub odwiedzany	bezpieczeństwo infrastruktury i świadczonej usługi; uzgodnione warunki dostępności, diet, noclegu i ewakuacji; kontakt operacyjny; przekazanie zasad miejsca
Przewodnik, edukator, instruktor lub ratownik	fachowe prowadzenie powierzonej aktywności; instruktaż techniczny; korzystanie ze sprzętu; reagowanie w granicach kwalifikacji; współpraca z opiekunami
Organizator turystyki	wykonanie uzgodnionego pakietu świadczeń, koordynacja dostawców, informacja o zmianach i pomoc w sytuacjach objętych umową
Rodzice lub opiekunowie prawni	przekazanie potrzebnych i aktualnych informacji; przygotowanie dziecka i wyposażenia; przestrzeganie zasad przekazania i odbioru; dostępność pod wskazanym numerem kontaktowym
Uczeń	stosowanie poznanych zasad, pozostawanie w ustalonej przestrzeni, dbanie o siebie i innych na miarę wieku oraz możliwie wczesne zgłaszanie potrzeby; odpowiedzialność dorosłych pozostaje nadrzędna

Tabela 3 Osoby i podmioty współtworzące bezpieczne warunki wycieczki szkolnej. Opracowanie własne.

Podział ról powinien być przełożony na prostą informację dla ucznia: kto jest jego opiekunem, kto prowadzi daną aktywność, do kogo zwraca się w pojeździe, obiekcie i nocą oraz kto podejmuje decyzję w sytuacji zmiany. Przekazanie części usług profesjonalnemu organizatorowi może odciążyć szkołę w koordynowaniu transportu, noclegu i posiłków, ale nie przenosi szkolnej opieki nad uczniami na wykonawców. Bezpieczeństwo powstaje dzięki współpracy, potwierdzonym ustaleniom i brakowi luk między zakresami działania.

Prawne i organizacyjne minimum

Nawet wtedy, gdy na bezpieczeństwo wycieczki patrzymy przede wszystkim oczami dziecka, jego zapewnienie pozostaje ściśle związane z przepisami prawa oraz regulacjami obowiązującymi w szkole. Przechodząc w wyobraźni całą podróż krok po kroku, nauczyciel może uważniej śledzić, gdzie w danym momencie znajduje się uczeń, czego doświadcza, jakie ryzyko może się pojawić oraz w jaki sposób należy mu zapobiegać. Szkolny wyjazd jest jednak złożonym przedsięwzięciem, w którym bezpieczne warunki współtworzą, w granicach swoich zadań, kierownik i opiekunowie wycieczki, przewoźnik, organizator turystyki, przewodnicy, instruktorzy, pracownicy obiektów noclegowych i gastronomicznych oraz inne zaangażowane osoby. Znajomość podziału tych zadań pozwala nauczycielowi właściwie przygotować współpracę, postawić odpowiednie pytania, uzyskać potrzebne potwierdzenia oraz rozpoznać, gdzie jego własne obowiązki łączą się z profesjonalnymi zadaniami innych osób i podmiotów.

Przedstawione poniżej zestawienie ma charakter orientacyjny i łączy podstawowe wymagania prawne z rozwiązaniami organizacyjnymi, do których warto sięgnąć podczas przygotowywania wycieczki. Nie stanowi ono pełnego katalogu regulacji ani gotowej procedury możliwej do zastosowania w każdej sytuacji, ponieważ szkoła uwzględnia także wewnętrzne regulacje dotyczące wycieczek, standardy ochrony małoletnich oraz pozostałe procedury obowiązujące w placówce. Przed zatwierdzeniem wyjazdu należy zatem sprawdzić aktualne brzmienie właściwych przepisów oraz wymagane wzory dokumentów. Formalne ramy służą ostatecznie temu samemu celowi, który wyznacza przyjęta w poradniku perspektywa dziecka: stworzeniu warunków pozwalających uczniowi realizować cele edukacyjne i wychowawcze w bezpiecznym oraz komfortowym otoczeniu, koncentrując jego uwagę na poznawaniu, działaniu i budowaniu relacji.

1. Dostosowany program i zatwierdzenie wycieczki. Rozporządzenie z 25 maja 2018 r. wymaga dostosowania organizacji i programu do wieku, zainteresowań i potrzeb uczniów, ich stanu zdrowia, kondycji, sprawności oraz umiejętności (§ 5). Dyrektor wyraża zgodę przez zatwierdzenie karty wycieczki, której wzór stanowi załącznik do rozporządzenia (§ 6). Do karty dołącza się listę uczniów z numerami telefonów rodziców; udział ucznia niepełnoletniego wymaga pisemnej zgody rodzica (§ 8).
2. Kierownik, opiekunowie i organizacja opieki. Dyrektor wyznacza kierownika i opiekunów, a rozporządzenie określa ich zadania (§§ 9–11). Liczba opiekunów i sposób sprawowania opieki powinny uwzględniać wiek, rozwój psychofizyczny, zdrowie, niepełnosprawność, specyfikę zajęć i warunki ich realizacji (§ 32 rozporządzenia BHP). Wewnętrzne przeliczniki mogą wspierać planowanie, lecz decyzja organizacyjna powinna wynikać z realnej trasy i profilu grupy.

3. Pierwsza pomoc i reakcja na wypadek. Pracownicy szkoły lub placówki podlegają przeszkoleniu w zakresie udzielania pierwszej pomocy (§ 21 rozporządzenia BHP). Pracownik szkoły lub placówki, który powziął wiadomość o wypadku, niezwłocznie zapewnia poszkodowanemu opiekę, w szczególności sprowadza fachową pomoc medyczną, a w miarę możliwości udziela pierwszej pomocy (§ 40). Przygotowując wyjazd, warto wskazać miejsce przechowywania apteczki, osoby przygotowane do udzielenia pomocy, numery alarmowe, sposób udostępnienia informacji potrzebnych medykom oraz drogę zawiadamiania rodziców i dyrektora.
4. Standardy ochrony małoletnich. Standardy przyjęte w szkole mają zastosowanie również podczas wycieczki, dlatego przed wyjazdem warto przypomnieć wynikające z nich zasady bezpiecznych relacji, reagowania na krzywdzenie, ochrony prywatności, korzystania z urządzeń i wizerunku oraz dostępne dziecku ścieżki zgłaszania. Przy współpracy z podmiotami zewnętrznymi szkoła ustala, kto będzie prowadził zajęcia lub wykonywał inne zadania związane z bezpośrednim kontaktem z uczniami, jakie zasady ochrony małoletnich obowiązują w danym miejscu oraz który podmiot realizuje obowiązki związane z dopuszczeniem tych osób do działalności z dziećmi (art. 21 oraz art. 22b–22c ustawy o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym i ochronie małoletnich).
5. Transport, aktywności i potwierdzenie usług. Przed wyjazdem potwierdza się przewoźnika, pojazd, trasę i kontakt; w autokarze uczniowie korzystają z pasów, jeżeli pojazd jest w nie wyposażony (art. 39 ustawy – Prawo o ruchu drogowym). Przy zajęciach specjalistycznych sprawdza się kwalifikacje osób prowadzących, wymagane wyposażenie, ograniczenia i zasady miejsca. Potwierdzenia powinny obejmować także nocleg, rozmieszczenie opiekunów, posiłki, diety, dostępność oraz kontakty działające w czasie realizacji usługi.
6. Informacje i dane potrzebne do opieki. Kierownik oraz upoważnieni opiekunowie mają dostęp do listy uczestników, kontaktów alarmowych i uzgodnionych informacji niezbędnych do ochrony zdrowia oraz zapewnienia uczniowi udziału w wycieczce. Dane przekazuje się wyłącznie osobom, które potrzebują ich do wykonania określonego zadania, w zakresie niezbędnym do tego celu. Uczniowie i rodzice otrzymują spójny komunikat o programie, wyposażeniu, zasadach, sposobach uzyskania pomocy, możliwych zmianach i powrocie.
7. Plan zmiany i sytuacji nagłej. Mapa bezpieczeństwa wskazuje sposób działania przy opóźnieniu, zmianie pogody, awarii, zagubieniu uczestnika, chorobie, konflikcie, konieczności wcześniejszego powrotu lub braku osoby odbierającej. Dorośli znają kolejność działań i osobę decyzyjną; uczeń otrzymuje krótką instrukcję dotyczącą jego zachowania. Dokumenty porządkują działanie, a ich wartość ujawnia się wtedy, gdy ustalenia są znane i możliwe do wykonania.

Przed wyjazdem nauczyciel powinien dysponować pełną sekwencją podróży, uzupełnioną o opis opieki i sposobu sprawdzania obecności na każdym etapie, podział zadań między szkołę i usługodawców, dostępną dla dziecka drogę uzyskania pomocy, potwierdzone usługi i kontakty, warianty działania na wypadek zmiany warunków oraz zatwierdzoną dokumentację wymaganą w szkole. W niniejszym poradniku mapa bezpieczeństwa jest proponowana jako wewnętrzne narzędzie robocze kierownika. Należy podkreślić, iż mapa nie zastępuje karty wycieczki ani pozostałej dokumentacji wymaganej przez przepisy i regulacje szkoły, ale może przyjąć formę jednej tabeli roboczej dołączonej do materiałów kierownika i, po dostosowaniu do zmieniających się celów, miejsc oraz potrzeb grupy, służyć również podczas kolejnych przedsięwzięć. Uzupełniana po każdym wyjeździe o doświadczenia kierownika oraz spostrzeżenia opiekunów, przewodników, przewoźników, organizatorów i innych współpracujących osób, staje się coraz trafniejszym i bardziej użytecznym narzędziem przygotowania następnych podróży.

Mając rozpoznany profil klasy, kartę założeń, zatwierdzoną kartę wycieczki oraz mapę bezpieczeństwa, nauczyciel może przejść od projektowania do realizacji. Rzetelne przeprowadzenie wszystkich dotychczasowych etapów zwiększa prawdopodobieństwo, że podróż przyniesie uczniom zaplanowane rezultaty edukacyjne i wychowawcze, pozostając dla nich bezpiecznym oraz wartościowym doświadczeniem. W ostatnim rozdziale prześledzimy więc wycieczkę krok po kroku, sprawdzając, jak poczynione ustalenia działają od chwili zbiórki aż do powrotu.

Wskazówki praktyczne dla nauczyciela

- 1** Przejdź w wyobraźni całą drogę ucznia, od pierwszej informacji o wyjeździe aż do przekazania go rodzicom po powrocie, nie zatrzymując się wyłącznie na oficjalnych punktach programu. Przy każdym etapie spójrz na sytuację oczami dziecka i zastanów się, czego będzie doświadczało, czego może potrzebować, czy wie, co za chwilę się wydarzy, oraz czy potrafi odnaleźć opiekuna i poprosić go o pomoc.
- 2** Ustal z kierownikiem i opiekunami wspólny, operacyjny sposób działania podczas wyjazdu, obejmujący liczenie uczestników, rozmieszczenie dorosłych, przekazywanie informacji, potwierdzanie gotowości grupy do dalszego ruchu oraz reagowanie na sygnały uczniów. Zadbaj również o to, aby dziecko wiedziało, do kogo może się zwrócić, także dyskretnie, po podziale na zespoły, w obcym obiekcie lub w porze nocnej.
- 3** Omów przebieg poszczególnych etapów z organizatorem turystyki, przewoźnikiem, obiektem noclegowym, przewodnikiem, instruktorem i innymi wykonawcami usług, wyjaśniając, czego potrzebuje konkretna grupa oraz jakie zasady ochrony małoletnich obowiązują podczas wyjazdu. Najważniejsze ustalenia dotyczące opieki, dostępności, ograniczeń, kontaktów i sposobu reagowania zachowaj w korespondencji lub innym trwałym potwierdzeniu, aby każda z zaangażowanych osób znała swoją rolę.
- 4** Przygotuj możliwy do zastosowania wariant zmiany programu, który pozwoli zachować najważniejsze cele wycieczki, nie wywierając presji na kontynuowanie aktywności w nieprzychylnych lub niebezpiecznych warunkach. Ustal wcześniej, jakie okoliczności mogą uruchomić zmianę, kto podejmuje decyzję oraz w jaki sposób zostanie ona przekazana uczniom, opiekunom, rodzicom i usługodawcom.

- 5** Sprawdź aktualne przepisy, wewnętrzne regulacje szkoły, standardy ochrony małoletnich oraz procedury udzielania pierwszej pomocy i postępowania w razie wypadku, a następnie połącz dokonane ustalenia w roboczą mapę bezpieczeństwa. Traktując ją jako narzędzie wspierające kierownika i opiekunów, uzupełniaj ją po kolejnych wyjazdach o doświadczenia dorosłych oraz informacje od uczniów dotyczące momentów, w których czuli się bezpiecznie, i tych, w których zabrakło im informacji, wsparcia lub dostępu do opiekuna.

Rozdział 5. Przygotować, przeprowadzić, podsumować

Wycieczka jako proces

Patrząc na wycieczkę przez pryzmat jej organizacji, można wskazać dokładny moment jej rozpoczęcia, wyznaczony godziną i miejscem zbiórki, oraz zakończenia, następujący wraz z przekazaniem ucznia rodzicom po powrocie. Z perspektywy pedagogicznej szkolny wyjazd jest jednak procesem obejmującym trzy powiązane etapy: przygotowanie uczniów, właściwe doświadczenie podróży oraz jego późniejsze opracowanie, przy czym dopiero ich połączenie stwarza warunki do osiągnięcia zakładanych celów edukacyjnych i społeczno-wychowawczych. Takie rozumienie wycieczki ma w polskiej metodyce krajoznawstwa i turystyki szkolnej długą tradycję, rozwijaną zarówno w pracach poświęconych organizacji wyjazdów, jak i w działalności szkolnego ruchu krajoznawczo-turystycznego. Szkolny wyjazd ujmowany jest w niej jako celowa część procesu kształcenia i wychowania, wymagająca przygotowania, uważnego przeprowadzenia oraz wykorzystania zdobytych doświadczeń w dalszej pracy z uczniami (Cybul, 2023; Denek, 1997; Łobożewicz, 1985). Tej formy edukacji pozaszkolnej nie należy zatem traktować wyłącznie jako pojedynczego wydarzenia oddzielnego od codziennego życia szkoły, ponieważ może ona stać się jednym z etapów dłuższej drogi prowadzącej do poznawania określonych zagadnień, rozwijania samodzielności i budowania relacji.

Podobną zasadę odnajdujemy w polskich opracowaniach krajoznawczych sprzed ponad stu lat. W wydanej przez Polskie Towarzystwo Krajoznawcze *Metodyce wycieczek krajoznawczych* przygotowanie, obserwację, prowadzenie notatek oraz wykorzystanie zebranego materiału ujmowano jako powiązane elementy pracy wycieczkowej (*Metodyka wycieczek krajoznawczych*, 1919). Ludwik Jaxa-Bykowski (1926), przedstawiając Lwów i jego okolice jako teren obserwacji przyrodniczych, podkreślał natomiast, że wycieczki powinny być prowadzone systematycznie i planowo, a każda z nich wcześniej przemyślana i przygotowana. Już wówczas dostrzegano więc, że wartość wycieczki nie wynika wyłącznie z liczby odwiedzonych obiektów: miejsce należy najpierw wprowadzić w obszar zainteresowania ucznia, następnie stworzyć mu warunki do uważnej i możliwie samodzielnej obserwacji, a po powrocie wykorzystać zgromadzony materiał w dalszej pracy.

Współczesne badania prowadzą do podobnych wniosków. Orion i Hofstein (1994) ujmują wycieczkę jako środkową część modułu składającego się z przygotowania, pracy w terenie oraz zajęć podsumowujących. Pokazują również, że o gotowości ucznia nie decyduje liczba przekazanych wcześniej wiadomości, ale przygotowanie do konkretnego sposobu działania oraz ograniczenie niepotrzebnej nowości poznawczej, przestrzennej i psychologicznej. DeWitt i Storksdieck (2008) podkreślają z kolei, że edukacyjny potencjał wycieczki zależy zarówno od jakości przygotowania, jak i od działań podejmowanych po powrocie. Spostrzeżenia i wiadomości zdobyte poza szkołą powinny zostać uporządkowane, wyjaśnione oraz połączone z wcześniejszą wiedzą, aby mogły przekształcić się w trwalsze rozumienie, umiejętności i postawy (Sufa i Winiarczyk-Raźniak, 2020).

To krótkie wprowadzenie do ostatniej części poradnika ma raz jeszcze przypomnieć sens organizowania szkolnych wycieczek. W natłoku edukacyjnych i wychowawczych zdarzeń oraz przedsięwzięć łatwo bowiem utracić z pola widzenia krajoznawstwo i turystykę jako formę realizacji ważnych celów związanych z poszerzaniem wiedzy, kształtowaniem umiejętności i rozwojem ucznia, zastępując pogłębione poznawanie miejsca pobieżnym odwiedzaniem coraz większej liczby atrakcji albo przeciążając program nadmiarem warsztatów i zajęć. Idąc drogą zaproponowaną w poradniku, nauczyciel u progu wyjazdu dysponuje już profilem klasy, kartą założeń, zatwierdzoną kartą wycieczki oraz mapą bezpieczeństwa. Dokumenty te mają niejako nadążać za wyobraźnią dziecka, opisując podróż przez pryzmat jego potrzeb oraz działań osób, które na każdym etapie odpowiadają za stworzenie odpowiednich warunków uczestnictwa. Ostatni rozdział pokaże więc, w jaki sposób przełożyć dokonane ustalenia na rzeczywiste doświadczenie uczestników, przeprowadzić grupę przez kolejne miejsca i wydarzenia, a po powrocie sprawdzić, jakie znaczenie miał dla uczniów czas spędzony wspólnie poza szkołą.

Przed wyjazdem – przygotowanie uczniów do doświadczenia

Na wcześniejszych etapach przygotowania to przede wszystkim nauczyciel wyobrażał sobie, czego mogą doświadczać uczniowie podczas wyjazdu. Korzystając z profilu klasy, wniosków z rozmów z uczniami i rodzicami oraz karty założeń, dopasowywał kolejne miejsca, aktywności i rytm programu do rozpoznanych potrzeb grupy i przyjętych celów. Uczniowie i ich rodzice mieli już swój udział w tym procesie, ponieważ zainteresowania, wcześniejsze doświadczenia, obawy i preferencje uczestników wpływały na wybór kierunku, trasy oraz sposobu spędzania czasu. Ostateczne złożenie tych informacji w możliwy do zrealizowania program należało jednak do nauczyciela i pozostałych dorosłych odpowiedzialnych za przygotowanie wycieczki.

Po zatwierdzeniu programu zmienia się charakter przygotowań. Nauczyciel zna już grupę, wybrane miejsca i przebieg podróży, może więc skoncentrować się na przygotowaniu uczniów do świadomego uczestnictwa oraz realizacji celów edukacyjnych i wychowawczych. Niektóre fakty, pojęcia, sposoby obserwowania, współpracy i wykonywania zadań trzeba wprowadzić jeszcze przed wyjazdem, ponieważ bez takiego wyprzedzenia uczniowie mogą nie dostrzec w odwiedzanym miejscu tego, co miało stać się przedmiotem ich poznania.

Działania wyprzedzające powinny stworzyć podstawy, dzięki którym nowe środowisko zostanie rzeczywiście wykorzystane do uczenia się, rozwijania samodzielności i budowania relacji, bez pozbawiania uczestników radości płynącej z odkrywania (Orion i Hofstein, 1994). Karty pracy i inne materiały wykorzystywane przed wyjazdem powinny zatem kierować uwagę ku odwiedzanemu miejscu, pobudzać ciekawość i chęć jego eksploracji oraz zachęcać do rozmowy pogłębiającej podejmowane zagadnienia.

W przygotowanie takich materiałów można włączyć samych uczniów, powierzając im odpowiednie do wieku zadania, na przykład zaznaczenie trasy na mapie, przygotowanie pytań do przewodnika, zaplanowanie sposobu udokumentowania wybranego fragmentu podróży, zebranie pomysłów do wpisów w kronice albo przedstawienie grupie krótkiej informacji o odwiedzanym miejscu. Podobnie można potraktować przygotowanie do wyjazdu z noclegiem. Wspólne opracowanie zasad zachowania w pokojach, łazienkach, stołówce i innych przestrzeniach użytkowanych przez grupę, a następnie przedstawienie ich i przyjęcie przez uczestników, pozwala oszczędzić czas już na miejscu oraz ograniczyć ryzyko nieporozumień i konfliktów. Powierzone uczniom role i zadania powinny rozwijać ich sprawczość oraz odpowiedzialność, przy czym nie mogą przenosić na dzieci obowiązków należących do dorosłych.

Ostatnie spotkanie przed wyjazdem powinno pozostawiać miejsce na pytania i obawy. Wystarczy zapytać uczniów, czy jest coś, czego nadal nie potrafią sobie wyobrazić, oraz w jakich sytuacjach mogą potrzebować dodatkowego wsparcia. Warto pozostawić im nieco czasu do namysłu i umożliwić również indywidualny lub dyskretny kontakt. Podczas zebrania można zachęcić rodziców, aby wykorzystali przygotowania jako okazję do rozmowy z dzieckiem o podróżowaniu, podzielenia się własnymi doświadczeniami, wspólnego pakowania i przekazania ostatnich wskazówek. Przygotowanie staje się wówczas rzeczywistą wymianą wiedzy: szkoła zna program i grupę, rodzic zna codzienne funkcjonowanie dziecka, a uczeń najlepiej zna własne odczucia i obawy (Goodall i Montgomery, 2014).

Równie ważna jest krótka odprawa dorosłych zaangażowanych w realizację wyjazdu. Kierownik, opiekunowie, a w odpowiednim zakresie także osoby prowadzące poszczególne aktywności, powinni znać najważniejsze cele wycieczki, podział zadań oraz uzgodniony sposób przekazywania informacji. Odprawa służy ostatecznemu sprawdzeniu, czy przygotowane wcześniej ustalenia są zrozumiałe i możliwe do zastosowania w rzeczywistych warunkach. Dobrze przygotowani uczniowie, otoczeni przez dorosłych rozumiejących swoje zadania, mogą z ciekawością i zaangażowaniem podjąć powierzone im role, dzięki czemu szkolna podróż ma szansę przynieść zakładane rezultaty, a zarazem pozostać w pamięci jako wspólna przygoda.

W chwili rozpoczęcia wycieczki zaplanowany wcześniej program staje się rzeczywistym doświadczeniem uczestników, a grupa wchodzi w przygotowaną sekwencję miniśrodowisk, z których każde stawia przed nią nieco inne wymagania. Miejsce zbiórki, autokar, przestrzeń odwiedzanej atrakcji, obiekt noclegowy czy teren zajęć tworzą kolejne fragmenty świata poznawanego przez ucznia. Zmieniają się w nich zasady, osoby prowadzące, natężenie bodźców, zakres swobody oraz sposób kontaktowania się z opiekunami, a pomiędzy nimi pojawiają się przejścia, podczas których trzeba ponownie zebrać grupę, przekazać informacje i przygotować uczestników do następnego działania. Realizacja programu polega więc na świadomym przeprowadzaniu uczniów przez kolejne miejsca i sytuacje, z uważnością na to, jak są przez nich odbierane oraz czy warunki zaplanowane przez dorosłych rzeczywiście odpowiadają potrzebom konkretnej grupy.

Przygotowana wcześniej mapa bezpieczeństwa staje się na tym etapie roboczym przewodnikiem kierownika i opiekunów, pomagającym porządkować obecność dorosłych oraz sposób reagowania na zmieniającą się sytuację. Nauczyciel nie musi sięgać do tabeli przy każdym przejściu, powinien jednak stale korzystać z logiki, według której została opracowana, wiedząc, kto w danym momencie obejmuje uczniów opieką, jak grupa przemieszcza się pomiędzy miejscami, jakie sygnały mogą świadczyć o trudnościach oraz gdzie dziecko znajdzie pomoc. Już podczas zbiórki można dostrzec, w jakim stanie uczestnicy rozpoczynają wyjazd: kto jest podekscytowany, kto zmęczony, kto nie potrafi odnaleźć się w grupie, a kto potrzebuje dodatkowego wyjaśnienia. Pierwsze minuty nadają rytm całemu przedsięwzięciu, dlatego spokojne przyjęcie uczniów, czytelne komunikaty i widoczna współpraca dorosłych pomagają przejść od oczekiwania do wspólnego działania.

Świadoma obecność nauczyciela ma wymiar opiekuńczy, wychowawczy i edukacyjny. Jego zachowanie wpływa na atmosferę kolejnych miejsc, ponieważ spokój ogranicza napięcie, zainteresowanie zachęca do obserwacji, a szacunek okazywany ludziom i otoczeniu staje się wzorem postępowania. Autentyczna ciekawość, uważność oraz gotowość do kontaktu pozwalają odkrywać dane miejsce razem z konkretną klasą, nawet jeżeli nauczyciel sam odwiedza je po raz kolejny. Uczeń powinien jednocześnie odczuwać, że opiekun pozostaje dostępny i zauważy jego potrzebę. Wysokiej jakości programy dla dzieci i młodzieży wyróżniają się między innymi tym, że dorośli pozostają w kontakcie z uczestnikami, przemieszczają się pomiędzy nimi, odpowiadają na pytania i sprawdzają, jak radzą sobie poszczególne osoby, w tym również uczniowie mniej aktywni i rzadziej zabierający głos (Bennett, 2018). Obecność nauczyciela oznacza zatem rzeczywiste uczestnictwo w życiu grupy, pozwalające mu obserwować jej reakcje i odpowiednio wcześniej odpowiadać na pojawiające się potrzeby.

Pedagogiczna rola nauczyciela trwa również wtedy, gdy prowadzenie zajęć przejmuje przewodnik, edukator albo instruktor. Osoba ta zna odwiedzane miejsce, jego zasoby oraz przygotowany scenariusz, nauczyciel zna natomiast uczniów, ich wcześniejsze doświadczenia, zainteresowania i sposoby funkcjonowania. Obserwując grupę, może pomóc prowadzącemu właściwie odczytać jej reakcje, zasugerować krótką przerwę, wyjaśnić niezrozumiałe polecenie albo zwrócić uwagę na uczestnika, który potrzebuje innego sposobu włączenia się w działanie.

Może także kierować uwagę uczniów ku szczególnie ważnym elementom, łączyć nowe obserwacje z wcześniejszą wiedzą oraz zachęcać do formułowania własnych pytań. Pedagogika miejsca opiera się na bezpośrednim kontakcie z otoczeniem, oglądaniu go z różnych perspektyw, korzystaniu z wielu zmysłów i dokonywaniu odkryć, których nie dało się dokładnie przewidzieć podczas przygotowań, dlatego komentarz dorosłego powinien pomagać uczniom dostrzegać więcej, pozostawiając im przestrzeń na osobiste przeżywanie i poznawanie miejsca (DeWitt i Storksdieck, 2008; Budniak, 2018).

Program wyznacza kierunek podróży, natomiast jego realizacja wymaga nieustannego odnoszenia wcześniejszych ustaleń do rzeczywistej sytuacji grupy. Nauczyciel obserwuje oznaki zmęczenia, głodu, przeciążenia bodźcami, spadku koncentracji, pogorszenia samopoczucia i trudności w relacjach, dostrzegając jednocześnie szczególne zainteresowanie miejscem, które może uzasadniać dłuższe zatrzymanie. W zależności od tego, co wydarza się w danym miniśrodku, potrzebne może być wydłużenie odpoczynku, skrócenie aktywności, spokojniejsze przeprowadzenie grupy do kolejnego punktu, zmiana kolejności działań albo uruchomienie przygotowanego wariantu zastępczego. Cele ustalone przed wyjazdem pozostają w tej sytuacji ważniejsze niż mechaniczne wykonanie harmonogramu. Rezygnacja z jednego elementu, jeżeli służy zachowaniu bezpieczeństwa, możliwości pełnego udziału albo jakości doświadczenia uczniów, może być wyrazem odpowiedzialnego prowadzenia wycieczki. Odpowiednie wyzwanie powinno pozostawiać możliwe do podjęcia i dawać uczestnikom czas na własne działanie (Bennett, 2018), podczas gdy wyjazd przemieniający się w wyścig pomiędzy atrakcjami ogranicza przestrzeń potrzebną na obserwację, rozmowę i regenerację (Cynarski, 2017).

Obserwacja prowadzona przez nauczyciela obejmuje również relacje tworzące się w kolejnych miejscach i podczas przejść pomiędzy nimi. Nowe otoczenie może ujawnić zarówno nieznaną wcześniej możliwość współpracy, jak i utrwalone podziały, które w warunkach zmęczenia, konieczności dzielenia przestrzeni lub działania w zmiennych zespołach stają się bardziej widoczne. Nauczyciel powinien dostrzegać, czy ktoś nie pozostaje stale na uboczu, nie jest pomijany przy tworzeniu grup, wyśmiewany albo podporządkowywany innym, a w sytuacji konfliktu w pierwszej kolejności przywrócić warunki bezpiecznego uczestnictwa, pozostawiając czas na spokojne wyjaśnienie zdarzenia. Nie każdy spór uda się rozwiązać od razu, jednak uczeń potrzebujący pomocy nie powinien pozostawać sam wobec przemocy, wykluczenia ani poczucia zagrożenia (Bennett, 2018; Cipriano i in., 2024). Mapa bezpieczeństwa pozwala w takich chwilach szybko rozpoznać, który dorosły może przejąć opiekę nad konkretnym uczniem, kto nadal prowadzi grupę i w jaki sposób należy zmodyfikować dalszy przebieg zajęć.

Uważna obecność dorosłego pozwala również wycofać się o krok wtedy, gdy uczniowie rozumieją zadanie, działają bezpiecznie i potrafią uwzględniać potrzeby innych osób. Uczestnicy mogą wówczas samodzielnie zadawać pytania, pełnić przyjęte role, dokonywać prostych wyborów, współpracować i ponosić odpowiedzialność za powierzone działania, mając jednocześnie świadomość, że w razie trudności otrzymają potrzebne wsparcie. Zakres takiej swobody zmienia się wraz z wiekiem, doświadczeniem, miejscem, charakterem aktywności i aktualną gotowością grupy, a możliwość dokonywania wyborów i pełnienia znaczących ról wzmacnia poczucie sprawczości oraz przynależności (Bialeschki, Henderson i James, 2007; Bennett, 2018). Szczególnego znaczenia nabiera to podczas wyjazdu z noclegiem, kiedy wspólne posiłki, zakwaterowanie,

wieczór i poranek tworzą czasowe środowisko wychowawcze, pozwalające uczniom uczyć się samodzielności w codziennych sytuacjach, których zazwyczaj nie dzielą ze swoimi rówieśnikami z klasy. Dorosły nadal wyznacza granice i zachowuje odpowiedzialność za opiekę, pozostawiając jednak przestrzeń do przygotowania swoich rzeczy, uporządkowania pokoju, zaplanowania prostego działania czy samodzielnego rozwiązania drobnej trudności.

Realizacja celów wycieczki nie wymaga zamieniania każdej chwili w lekcję, ponieważ także czas swobodny, wspólny posiłek, odpoczynek i zwykła rozmowa mogą służyć budowaniu relacji, regeneracji oraz poznawaniu siebie nawzajem. Po ważniejszej aktywności warto jednak na chwilę zatrzymać grupę, pytając, co uczniowie zauważyli, co ich zaskoczyło, co pomogło im wykonać zadanie oraz do czego chcieliby jeszcze wrócić. Takie krótkie momenty refleksji pozwalają zachować doświadczenie, zanim następne miniśrodowisko przestłoni je kolejnymi wrażeniami. Również powrót może stać się łagodnym przejściem do podsumowania, podczas którego chętni wskażą jeden obraz, jedno odkrycie, pytanie lub wydarzenie, które chcieliby zapamiętać, a pozostali otrzymają potrzebny czas na odpoczynek. Dobrze przeprowadzona wycieczka staje się w ten sposób doświadczeniem, podczas którego uczeń mógł obserwować, działać, pytać, odpoczywać, budować relacje i stopniowo przejmować odpowiedzialność, pozostając pod opieką nauczyciela obecnego na tyle blisko, aby udzielić wsparcia, i na tyle dyskretnie, aby pozostawić miejsce na samodzielne poznawanie świata.

Po powrocie – uporządkowanie doświadczenia i zamknięcie procesu

Wycieczka kończy się organizacyjnie wraz z bezpiecznym przekazaniem uczniów rodzicom albo innym upoważnionym osobom. Także wtedy, pomimo zmęczenia uczestników i dorosłych, należy zachować ustalony sposób sprawdzenia obecności i zakończenia opieki, a informacje dotyczące zdrowia, samopoczucia lub szczególnej sytuacji dziecka przekazać indywidualnie, z poszanowaniem jego prywatności. Powrót pod szkołę zamyka czas wspólnego przebywania poza jej murami, pedagogiczny sens wyjazdu powinien jednak znaleźć dalszy ciąg. Uczniowie potrzebują możliwości uporządkowania wrażeń, powiązania ich z wcześniejszą wiedzą oraz dostrzeżenia, że odwiedzone miejsca, wykonane zadania, podjęte decyzje i przeżyte sytuacje mogą mieć znaczenie dla ich nauki, relacji i codziennego funkcjonowania klasy.

Do wycieczki warto powrócić w ciągu kilku kolejnych dni, kiedy uczniowie zdążą już odpocząć, zachowując jeszcze żywe wspomnienia i emocje. Zamiast pytać jedynie, czy wyjazd im się podobał, można zaprosić ich do rozmowy pozwalającej spojrzeć na niego z różnych perspektyw:

1. Co najbardziej zapamiętaliście?
2. Co was zaskoczyło albo skłoniło do postawienia nowego pytania?
3. Czego dowiedzieliście się o odwiedzanym miejscu?
4. Czego nauczyliście się o sobie i swojej klasie?
5. W której sytuacji udało wam się zrobić coś, co wcześniej wydawało się trudne?
6. Co pomogło wam uczestniczyć, a czego podczas kolejnego wyjazdu powinno być więcej?

Sposób prowadzenia podsumowania powinien odpowiadać wiekowi, potrzebom i doświadczeniom grupy. Uczniowie mogą wypowiadać się podczas wspólnej rozmowy, pracować w mniejszych zespołach, tworzyć mapę wspomnień, wybierać fotografie, przygotowywać rysunki lub krótkie opisy, a także przekazywać swoje spostrzeżenia na anonimowych kartach. Zróżnicowanie form pozwala usłyszeć również tych uczestników, którzy potrzebują więcej czasu do namysłu albo wolą nie opowiadać przed całą klasą o osobistych emocjach i trudnościach. Rozmawiając o własnym udziale, współpracy i sposobach radzenia sobie z nowymi sytuacjami, uczniowie rozwijają samoświadomość oraz uczą się rozpoznawać znaczenie swoich działań dla innych osób (Cipriano i in., 2024). Ważne jest przy tym, aby każdy uczestnik mógł dostrzec własny sukces, rozumiany na miarę jego możliwości i punktu wyjścia. Dla jednego ucznia będzie nim zdobycie nowej wiedzy, dla innego samodzielne wykonanie zadania, zadanie pytania przewodnikowi, poradzenie sobie z noclegiem poza domem, włączenie się do pracy zespołu albo udzielenie pomocy koledze. Rozpoznanie i nazwanie takiego osiągnięcia pozwala odczuć satysfakcję z udziału oraz budować poczucie kompetencji, a zarazem może sprzyjać motywacji do podejmowania kolejnych wyzwań i ponownego angażowania się w podobne formy uczenia się (Bialeschki, Henderson i James, 2007; Ryan i Deci, 2020).

Wiadomości, obserwacje i pytania przywiezione z wycieczki warto następnie włączyć do dalszej pracy szkolnej. Można powrócić do zagadnień, których nie udało się rozstrzygnąć na miejscu, zestawień dokonane obserwacje z innymi źródłami albo wykorzystać zgromadzony materiał podczas kolejnych lekcji. Odwiedzone miejsce staje się wówczas wspólnym punktem odniesienia dla nauczycieli i uczniów, dzięki czemu wyjazd nie pozostaje wydarzeniem oderwanym od codziennego życia szkoły, lecz wzbogaca dalsze uczenie się (Orion i Hofstein, 1994; DeWitt i Storksdieck, 2008). Niektóre skutki wspólnie spędzonego czasu ujawniają się dopiero po kilku dniach. Wycieczka może odsłonić nieznane wcześniej umiejętności uczniów, zmienić sposób postrzegania kolegów i koleżanek albo stworzyć nowe możliwości współpracy, może jednak również ujawnić konflikty wymagające dalszej rozmowy, zwłaszcza jeżeli przeniosły się one do klasy lub komunikacji internetowej. Obserwując późniejsze funkcjonowanie grupy, nauczyciel może sprawdzić, czy uczniowie wykorzystują poznane mocne strony innych osób oraz czy nikt nie został odsunięty po powrocie. Samodzielność, odpowiedzialność i współpracę rozwijane podczas podróży warto wzmacniać przez kolejne, mniejsze działania podejmowane już w zwykłych warunkach szkolnych.

Perspektywa uczestników pozostaje jednym z podstawowych źródeł oceny wyjazdu, ponieważ to oni przechodzili przez kolejne miniśrodowiska, korzystali z przygotowanych aktywności i mierzyli się z wymaganiami nowego otoczenia. Wnioski można uporządkować w trzech obszarach: tego, co uczniowie poznali i czego się nauczyli; warunków umożliwiających im udział, odpoczynek i uzyskanie pomocy; a także jakości transportu, noclegu, żywienia, odwiedzonych obiektów oraz prowadzonych zajęć. Opinie uczestników pomagają rozpoznać konkretne rozwiązania i zachowania, które wspierały ich zaangażowanie albo je utrudniały. Rzeczywiste włączenie głosu uczniów w ocenę wyjazdu wymaga również późniejszego pokazania, które uwagi zostały wykorzystane podczas przygotowywania następnego przedsięwzięcia (Bennett, 2018).

Po powrocie należy także zamknąć organizacyjną stronę wycieczki, sprawdzając dokumenty i płatności, rozliczając środki, opisując istotne zdarzenia oraz przekazując dyrektorowi informacje wymagane przez procedury szkoły. Jeżeli któraś z usług nie została wykonana zgodnie z ustaleniami, warto zachować korespondencję, rachunki, fotografie lub inne materiały potrzebne do wyjaśnienia sprawy. Spostrzeżenia uczniów powinny zostać zestawione z obserwacjami opiekunów, zapisami mapy bezpieczeństwa oraz uzgodnionym wcześniej zakresem świadczeń, a krótkie spotkanie dorosłych uczestniczących w wyjeździe może pomóc ustalić, które rozwiązania zadziałały, gdzie pojawiły się nieprzewidziane trudności i co należy zmienić następnym razem.

Ostatnim działaniem domykającym wycieczkę może być przygotowanie krótkiej karty wniosków, w której nauczyciel zapisze, co warto zachować, co wymaga udoskonalenia oraz które pytania i zainteresowania uczniów mogą wyznaczyć kierunek kolejnego wyjazdu. Jeżeli szkolne wycieczki tworzą kilkuletni cykl, następne przedsięwzięcie nie rozpoczyna się już od pustej kartki, lecz wyrasta z doświadczeń zgromadzonych przez uczniów i dorosłych. Wspólnie spędzony czas, odpowiednio nazwany i wykorzystany w dalszej pracy, zamyka wówczas jedną podróż, otwierając zarazem drogę do następnej.

Wskazówki praktyczne dla nauczyciela

- 1** Zarezerwuj czas na przygotowanie uczniów i rodziców. Zaplanuj jedną lub dwie godziny lekcyjne, podczas których uczniowie poznają najważniejsze miejsca, sposoby działania i zadania związane z wycieczką, przygotowują pytania, podzielą się rolami oraz powiedzą o swoich oczekiwaniach i obawach. Odpowiednio wcześniej przeprowadź również spotkanie z rodzicami, pozostawiając przestrzeń na przekazanie potrzebnych informacji, wyjaśnienie wątpliwości oraz wspólne przygotowanie dziecka do podróży.
- 2** Bądź obecny od chwili zbiórki i włączaj w tę obecność pozostałych dorosłych. Zachęcaj opiekunów, przewodników, edukatorów i instruktorów, aby pomagali uczniom przechodzić przez kolejne miniśrodowiska, rozumiejąc swoje zadania i pozostając dostępnymi dla uczestników. Spokojna, uważna i zainteresowana postawa dorosłych pozwala dziecku poczuć się pewniej, a zarazem pełniej korzystać z tego, co oferują odwiedzane miejsca.
- 3** Obserwuj grupę, wyciągaj wnioski i reaguj na to, co rzeczywiście się wydarza. Korzystając z programu i mapy bezpieczeństwa, zwracaj uwagę na samopoczucie uczniów, ich zaangażowanie, wzajemne relacje oraz sposób radzenia sobie z nowymi sytuacjami. Jeżeli grupa potrzebuje odpoczynku, dodatkowego wyjaśnienia, zmiany tempa albo innego sposobu wykonania zadania, dostosuj dalsze działania, zachowując najważniejszy sens wyjazdu i warunki bezpiecznego uczestnictwa.
- 4** Zaplanuj wspólne domknięcie wycieczki. Przeznacz po powrocie jedną lub, jeżeli jest taka potrzeba, dwie godziny lekcyjne na rozmowę, pokaz fotografii, prezentację uczniowskich materiałów albo inne działanie pozwalające powrócić do odwiedzonych miejsc i przeżytych sytuacji. Pomóż każdemu uczestnikowi dostrzec, czego się dowiedział, co udało mu się zrobić samodzielnie, jaki miał udział we wspólnym działaniu oraz co ważnego wydarzyło się w relacjach z kolegami i koleżankami.

- 5** Wykorzystaj doświadczenia zespołu podczas przygotowywania kolejnego wyjazdu. Porozmawiaj z opiekunami i innymi współpracującymi osobami o tym, które rozwiązania się sprawdziły, co wymaga zmiany oraz dla jakiej grupy odwiedzone miejsce, program lub usługa mogą być szczególnie wartościowe. Najważniejsze spostrzeżenia zapisz w karcie wniosków, uzupełniając na ich podstawie profil klasy i własną bazę sprawdzonych rozwiązań, aby kolejne karty założeń oraz mapy bezpieczeństwa powstawały już z wykorzystaniem wspólnie zdobytej wiedzy.

Na zakończenie

Mam nadzieję, że poradnik pomoże spojrzeć na szkolną wycieczkę nieco inaczej niż dotychczas, dostrzegając w niej nie tylko gotowy program, kierunek podróży i zadanie organizacyjne, lecz przede wszystkim doświadczenie konkretnego dziecka. Może on okazać się szczególnie przydatny dla nauczycieli i wychowawców rozpoczynających swoją drogę zawodową, którzy po raz pierwszy podejmują się przygotowania wyjazdu, ale także dla osób posiadających już bogate doświadczenie i chcących ponownie przyjrzeć się wypracowanym sposobom działania. Sprawdzane standardy obowiązujące w szkole pozostają ważnym fundamentem, a każda kolejna wycieczka daje zarazem możliwość postawienia na nowo pytań o to, kim są jej uczestnicy, czego obecnie potrzebują, jakie miejsce warto im zaproponować i czemu ma służyć wspólnie spędzony czas. Dzięki temu szkolna turystyka edukacyjna może odpowiadać na zmieniającą się rzeczywistość dzieci i młodzieży, zamiast sprowadzać się do corocznego powtarzania tych samych tras i programów bez ponownego rozpoznania ich pedagogicznego sensu.

Profil klasy, karta założeń, mapa bezpieczeństwa i karta wniosków zostały przedstawione jako podręczne narzędzia robocze, których forma może być rozwijana oraz dostosowywana do potrzeb nauczyciela, zespołu i konkretnej szkoły. Ich zadaniem jest wspieranie namysłu i porządkowanie przygotowań, dlatego poradnik nie narzuca jednego obowiązującego sposobu ich sporządzania ani nie tworzy kolejnego zbioru formalności. Własne doświadczenia, obserwacje uczniów oraz rozmowy z rodzicami, opiekunami i osobami współtworzącymi wyjazd mogą z czasem prowadzić do powstania rozwiązań najlepiej odpowiadających warunkom danej placówki, a zgromadzone w ten sposób wnioski mogą stać się podstawą dalszego rozwijania zaproponowanych narzędzi i przygotowywania ich kolejnych wersji. Serdecznie dziękuję władzom Stowarzyszenia Aktywni na rzecz Bezpiecznego Wypoczynku za zaufanie, jakim mnie obdarzyły, powierzając mi przygotowanie i redakcję tego poradnika. Życzę wszystkim Czytelnikom, aby organizowane przez nich wycieczki pozwalały możliwie największej liczbie uczniów uczestniczyć we wspólnym doświadczeniu bez barier, osiągać zaplanowane rezultaty edukacyjne i wychowawcze, budować dobre relacje oraz wracać do szkoły z przekonaniem, że była to podróż naprawdę dla nich.

Literatura naukowa i metodyczna

- Behrendt, M., Franklin, T. (2014). A review of research on school field trips and their value in education. *International Journal of Environmental & Science Education*, 9(3), 235–245.
- Bennett, T. (2018). Including the youth perspective: The development of the CPQA Camper Survey. *Journal of Youth Development*, 13(1–2), 266–285. <https://doi.org/10.5195/jyd.2018.559>
- Bialeschki, M. D., Henderson, K. A., James, P. A. (2007). Camp experiences and developmental outcomes for youth. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 16(4), 769–788. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2007.05.011>
- Budniak, A. (2018). Zielona szkoła w kształtowaniu kompetencji środowiskowych uczniów klas początkowych. *Chowanna*, 1(50), 179–198.
- Cipriano, C., Ha, C., Wood, M., Sehgal, K., Ahmad, E., McCarthy, M. F. (2024). A systematic review and meta-analysis of the effects of universal school-based SEL programs in the United States: Considerations for marginalized students. *Social and Emotional Learning: Research, Practice, and Policy*, 3, 100029. <https://doi.org/10.1016/j.sel.2024.100029>
- Cybul, P. (2023). Szkolny ruch krajoznawczo-turystyczny w Polsce – rozwój, działalność i stan obecny. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica*, 20, 15–27. <https://doi.org/10.24917/20845456.20.2>
- Cynarski, W. J. (2017). Czas wolny, turystyka i rekreacja w perspektywie socjologicznej. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Denek, K. (1997). Wycieczki we współczesnej szkole. *Eruditus*.
- DeWitt, J., Storksdieck, M. (2008). A short review of school field trips: Key findings from the past and implications for the future. *Visitor Studies*, 11(2), 181–197. <https://doi.org/10.1080/10645570802355562>
- Faracik, R. (2011). Turystyka dzieci i młodzieży na wybranych przykładach z Polski, Europy i świata. W A. Stasiak (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce* (s. 121–139). Wydawnictwo Wyższej Szkoły Turystyki i Hotelarstwa w Łodzi.
- Gąsior, H. (1998). Funkcje wycieczek szkolnych w edukacji wczesnoszkolnej dzieci. *Nauczyciel i Szkoła*, 1(4), 50–56.
- Goodall, J., Montgomery, C. (2014). Parental involvement to parental engagement: A continuum. *Educational Review*, 66(4), 399–410. <https://doi.org/10.1080/00131911.2013.781576>
- Gruenewald, D. A. (2003). The best of both worlds: A critical pedagogy of place. *Educational Researcher*, 32(4), 3–12. <https://doi.org/10.3102/0013189X032004003>
- Jaxa-Bykowski, L. (1926). Lwów i okolica jako teren przyrodniczych obserwacji i wycieczek. Książnica-Atlas TNSW.

Lundy, L. (2007). "Voice" is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927–942. <https://doi.org/10.1080/01411920701657033>

Łobożewicz, T. (red.). (1985). *Krajoznawstwo i turystyka w szkole*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

Mann, J., Gray, T., Truong, S., Brymer, E., Passy, R., Ho, S., Sahlberg, P., Ward, K., Bentsen, P., Curry, C., Cowper, R. (2022). Getting out of the classroom and into nature: A systematic review of nature-specific outdoor learning on school children's learning and development. *Frontiers in Public Health*, 10, 877058. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.877058>

Mendel, M. (red.). (2006). *Pedagogika miejsca*. Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.

Metodyka wycieczek krajoznawczych (wyd. 2). (1919). Polskie Towarzystwo Krajoznawcze.

Orion, N., Hofstein, A. (1994). Factors that influence learning during a scientific field trip in a natural environment. *Journal of Research in Science Teaching*, 31(10), 1097–1119. <https://doi.org/10.1002/tea.3660311005>

Ryan, R. M., Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, 101860. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860>

Stasiak, A. (red.). (2021). *Turystyka społeczna w Polsce. Monografia naukowa. Przewodnik dobrych praktyk*. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Oficyna Wydawnicza „Wierchy” i Fundacja Symbioza.

Sufa, B., Winiarczyk-Raźniak, A. (2020). Wycieczka jako metoda nauczania i wychowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica*, 15, 223–241.

Raporty i materiały instytucjonalne

Badora, B. (2025). Letnie wyjazdy wypoczynkowe uczniów (Komunikat z badań nr 94/2025). Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej. https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2025/K_094_25.PDF

Polska Organizacja Turystyczna. (b.d.-a). Certyfikaty POT. Pobrane 10.09.2026 r. z <https://www.pot.gov.pl/pl/certyfikaty-pot/>

Polska Organizacja Turystyczna. (b.d.-b). Polska Travel. Pobrane 10.09.2026 r. z <https://www.polska.travel/>

Polska Organizacja Turystyczna. (2009, 12 marca). Regionalne organizacje turystyczne. <https://www.pot.gov.pl/pl/wspolpraca/regionalne-organizacje-turystyczne/>

Polska Organizacja Turystyczna. (2025, 3 października). Znamy laureatów Konkursu na Najlepszy Produkt Turystyczny – Certyfikat POT 2025! <https://www.pot.gov.pl/pl/wiadomosci-z-pot/znamy-laureatow-konkursu-na-najlepszy-produkt-turystyczny-certyfikat-pot-2025/>

Wielkopolska Organizacja Turystyczna. (2023). Poznaj Wielkopolskę z klasą! Pobrane 10.09.2026 r. z https://wielkopolska.travel/wp-content/uploads/2023/06/wycieczki_szkolne_wielkopolska.pdf

Akty prawne, normy i orzecznictwo

International Organization for Standardization. (2024). ISO 31031:2024 Managing risk for youth and school trips. <https://www.iso.org/standard/54205.html>

Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 maja 2018 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki (Dz.U. z 2018 r. poz. 1055).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1604).

Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 11 marca 2026 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym (Dz.U. z 2026 r. poz. 378).

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (tekst jedn. Dz.U. z 2026 r. poz. 820).

Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 1251 ze zm.).

Ustawa z dnia 13 maja 2016 r. o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym i ochronie małoletnich (tekst jedn. Dz.U. z 2026 r. poz. 110).

Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 19 sierpnia 2016 r., II Ca 576/16.

Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 17 stycznia 2024 r., VIII SAB/Wa 53/23.

Spis tabel

Tabela 1 Przykładowe powiązanie celów wycieczki z doświadczeniami uczniów i elementami programu. Opracowanie własne	18
Tabela 2 Mapa bezpieczeństwa wycieczki szkolnej z perspektywy. Opracowanie własne	28
Tabela 3 Osoby i podmioty współtworzące bezpieczne warunki wycieczki szkolnej. Opracowanie własne	29

Notatki

www.bezpiecznywypoczynek.pl

**Ministerstwo
Sportu i Turystyki**

Zadanie publiczne pn. „Bezpieczna turystyka edukacyjna dzieci i młodzieży – standardy, kompetencje i odpowiedzialność w organizacji wyjazdów szkolnych” dofinansowano ze środków Ministerstwa Sportu i Turystyki zgodnie z zawartą umową nr 2026.0023/5116/UDOT/DT/BP/IC z dnia 21 kwietnia 2026 r.